

Μετατοπίζοντας το Όριο. Πράσινη Γραμμή

Ιωάννου Χαράλαμπος Α.Μ. 04106607

Υπεύθυνος Καθηγητής: Παρμενίδης Γιώργος | Σύμβουλος: Σταυρουλάκη Γιάννα
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π

Αθήνα 2014

I.	Εισαγωγή	5
II.	Λευκωσία. Ιστορική Αναδρομή	7
III.	Υλική και Κοινωνική πόλη	11
IV.	Space Syntax	15
V.	Θεωρία της Φυσικής Κίνησης - Kevin Lynch. Η εικόνα της Πόλης	18
VI.	Η ανάπτυξη της πόλης	22
VII.	Χωρική Ανάλυση Space Syntax	26
VIII.	«Η εικόνα της Λευκωσίας»	31
IX.	Πράσινη Γραμμή	35
X.	Κοινωνικός Διαχωρισμός	37
XI.	Κοινωνική Μνήμη	40
XII.	2003. Μερική διάλυση του Ορίου - «Νέα Εποχή»	42
XIII.	Κοινωνική Αμνησία	47
XIV.	Επίλογος	50
	Βιβλιογραφία	53

I. Εισαγωγή

Τα τελευταία 40 χρόνια στη πόλη της Λευκωσίας παρατηρείται μια «ιδιάζουσα» ανάπτυξη και εξέλιξη της πόλης, που μοιάζει να σχετίζεται άμεσα με την ιστορία που την περιβάλλει. Η Λευκωσία, είναι η «τελευταία μοιρασμένη πρωτεύουσα της Ευρώπης». Ο διαχωρισμός του νησιού, αποτέλεσμα της Τουρκικής Εισβολής του 1974, επέφερε σημαντικές και ραγδαίες αλλαγές στον γεωγραφικό και κοινωνικό χάρτη της πόλης. Ο κοινωνικός διαχωρισμός και τα ιστορικά γεγονότα επηρέασαν και εξακολουθούν να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις που επικρατούν στη κάθε «πλευρά», ανάλογα με τα δεδομένα και τις συγκυρίες κάθε συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Αντιλήψεις που αποτυπώνονται και εγγράφονται στο χάρτη της πόλης, επηρεάζοντας τη λειτουργία της.

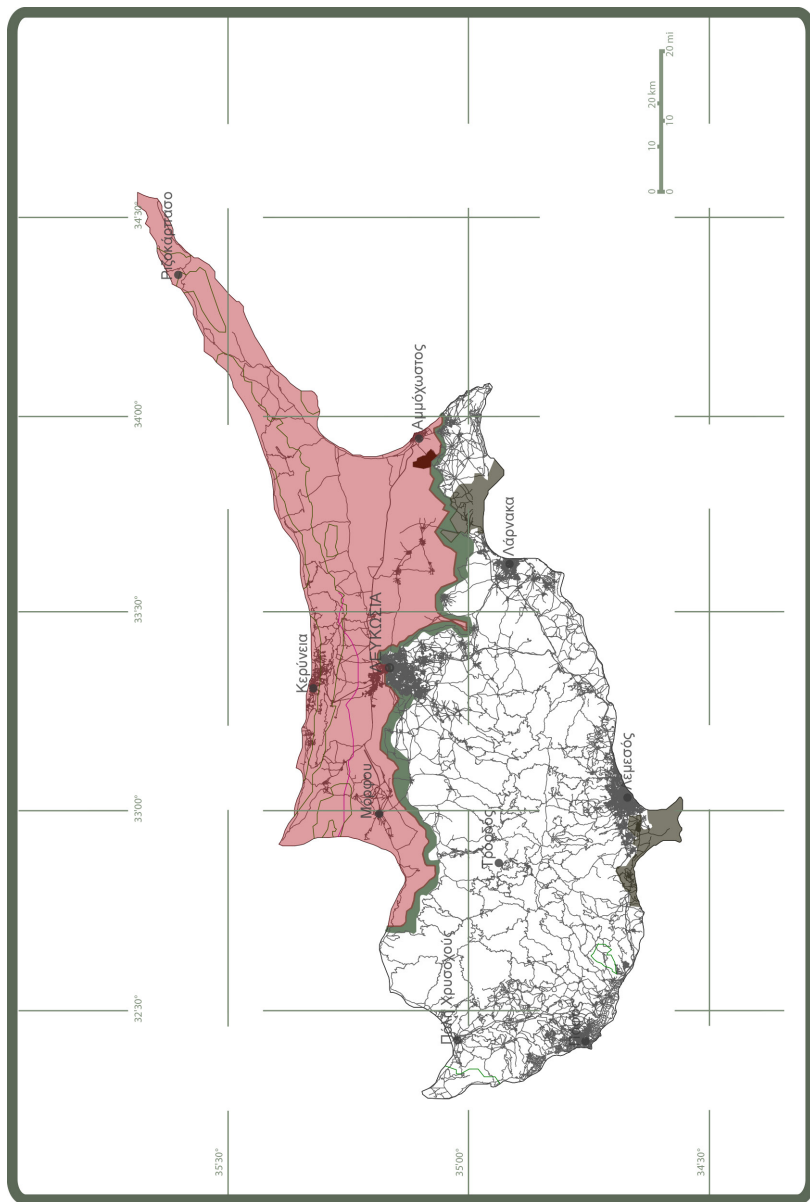
Μέσα από τη πιο πάνω υπόθεση εργασίας, γίνεται μια προσπάθεια να κατανοηθεί μέσα από ένα γενικότερο πλαίσιο πως η κοινωνία, και ο άνθρωπος ως μονάδα αλλά και ως μέρος μιας ομάδας, επηρεάζουν, οργανώνουν και ενεργοποιούν τον μηχανισμό της πόλης. Η εργασία αρχικά κινείται σε ευρύτερο πεδίο θεωριών που σχετίζονται με την κοινωνιολογία και τη συσχέτιση της με τη πολεοδομία, και συγκεκριμένα τις σκέψεις και προσεγγίσεις του Space Syntax¹ καθώς και του θεωρητικού και πολεοδόμου Kevin Lynch², και καταλήγει σε ένα ειδικότερο πεδίο μελέτης, την πόλη της Λευκωσίας και την ιδιόμορφη ιστορία και εξέλιξη της. Μέσα από μια βιωματική και κάπως προσωπική εμπειρία, γίνεται μια προσπάθεια ανάγνωσης της πόλης σύμφωνα με τις θεωρίες που μελετούνται, σε μια προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης των επιμέρους στοιχείων που τη συνθέτουν.

Με τη μελέτη και ανάλυση της πόλης της Λευκωσίας, μιας ιδιότυπης περίπτωσης ανάπτυξης, γίνεται μια προσπάθεια να εντοπιστούν τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν τη πόλη και να κατανοηθεί ο τρόπος που αυτά εξελίσσονται σε βάθος χρόνου, αλλά και το πως αυτά επηρεάζουν τη λειτουργία και την ανάπτυξή της.

Ίσως αναλύοντας μια «εξαίρεση» μπορούμε να εντοπίσουμε κανονικότητες και μοτίβα που να «επιβεβαιώνουν το κανόνα».

1. Το Space Syntax αποτελείται από μια σειρά θεωριών και τεχνικών, που διαμορφώθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970, στο The Bartlett, University College του Λονδίνου και αποσκοπούν στην ανάλυση των χωρικών διαμορφώσεων.

2. Ο Kevin Lynch (Κέβιν Λύντς, Σικάγο-Ιλλινόις, 1918 – 1984), ήταν Αμερικάνος πολεοδόμος και συγγραφέας. Το έργο του συνεισέφερε στον τομέα του αστικού σχεδιασμού μέσω εμπειρικής έρευνας για τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται και προσανατολίζονται στο αστικό τοπίο.

Χάρτης Κύπρου. Πηγή: Google Maps, Κτηματολόγιο. Ίδια Επεξεργασία

II. Λευκωσία. Ιστορική Αναδρομή

«Η δική μου η πατρίδα έχει μοιραστεί στα δύο. Ποιο από τα δυο κομμάτια πρέπει ν' αγαπώ;»
Νεσιέ Γιασίν¹

Είναι πάντα ένα λεπτό θέμα να προσδιορίσουμε από πότε χρονολογούνται τα αίτια μιας διαμάχης. Η Κύπρος δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτό, ακόμα και αν, χωρίς να διακινδυνεύουμε κάποιο λάθος, μπορούμε να διαβεβαιώσουμε ότι οι δικαιοδικές σχέσεις υποβαθμιστήκαν κυρίως τη δεκαετία του '50, ενώ το νησί βρισκόταν υπό βρετανική κηδεμονία. Πράγματι, οι δικαιοδικές διενέξεις ήρθαν στο φώς από τη στιγμή που οι Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι αποτελούσαν περίπου το 80% του νησιώτικου πληθυσμού, άρχισαν τον αγώνα τους εναντίον του Βρετανικού κατακτητή. Ο αγώνας αυτός για ανεξαρτησία, που ξεκίνησε το 1955 από την ΕΟΚΑ, είχε τη σφραγίδα του διφορούμενου σχεδίου επανασύνδεσης της Κύπρου με την «μητέρα» Ελλάδα: την Ένωση.

Οι Τουρκοκύπριοι, για τους οποίους η προοπτική να συγχωνευτούν με τον ελληνικό πληθυσμό δεν ήταν προφανώς ευχάριστη, χρησιμοποιήθηκαν τότε εύκολα από τους Άγγλους ως αντίπαλο δέος στη διεκδίκηση της ελληνικής κοινότητας του νησιού, για ένωση με την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, οι τουρκοκύπριοι είχαν από νωρίς επιχειρήσει να αντιπαραθέσουν στην ελληνική ιδέα να μοιραστεί το νησί μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας (Τακσίμ), άλλωστε υποστηρίζονταν από τη Τουρκία που δεν ήταν σύμφωνη με την ένωση Κύπρου-Ελλάδας.

Παρά την εφαρμογή του κανόνα «διαίρει και βασίλευε» από τους Βρετανούς για να διαιωνίζουν την κυριαρχία τους, η ανεξαρτησία του νησιού δεν μπορούσε να αναβάλλεται περισσότερο. Όμως ακόμα και όταν οι Βρετανοί δέχτηκαν να εγκαταλείψουν το νησί, η δικαιοδική δυσπιστία ήταν ήδη πολύ ισχυρή, και γινόταν ακόμα εντονότερη στο μέτρο που το Σύνταγμα της νέας Δημοκρατίας της Κύπρου δεν ήταν ένα πρότυπο ισονομίας. Αυτή η εκτίμηση υπερίσχυε τουλάχιστον στους Ελληνοκύπριους, που θεωρούσαν ότι το νομοθετικό πλαίσιο της νέας Δημοκρατίας ευνοούσε ιδιαίτερα την τουρκική μειονότητα του νησιού, αφού τα προνόμια των Τουρκοκυπρίων δεν κρίνονταν ανάλογα με τη δημογραφική τους βαρύτητα.

1. Η Νεσιέ Γιασίν (Neshe Yashin), γεννήθηκε το 1959 στη Λευκωσία. Σπούδασε τουρκική λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης και διδάσκει στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου.

Σε αυτό τον «μη συναινετικό γάμο», η αναθεώρηση του Συντάγματος, το Δεκέμβριο του 1963, από τον πρόεδρο Μακάριο² υποδαύλιζε περισσότερο τη δικαιοδική ασυμφωνία, η οποία εκφυλίστηκε έως το καλοκαίρι του 1964 με αφορμή έναν κοινό έλεγχο ταυτότητας, όταν Ελληνοκύπριο αστυνομικοί θέλησαν να ελέγξουν Τουρκοκύπριο αυτοκινητιστή. Πέρα από το ότι υπήρξαν θύματα, αυτές οι ενίοτε πολύ βίαιες επιθέσεις προκάλεσαν μια κατάσταση αυτονομίας στο νησί. Οι Τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν τους πολιτικούς θεσμούς της Δημοκρατίας της Κύπρου και αποτραβήχτηκαν σε περιχαρακωμένες περιοχές, όπου έζησαν πρακτικά χωρίς δεσμούς με την ελληνική κοινότητα έως το 1974. Το κλίμα διχασμού που πρέσβευε ο Τουρκοκύπριος ηγέτης στη δεκαετία του '50 έπαιρνε έτσι συγκεκριμένη πολιτική και φυσική μορφή.

Η όλη κατάσταση στο νησί και οι συνεχείς τουρκικές απειλές για επέμβαση, διευκόλυναν τον Βρετανικό στρατιωτικό ακόλουθο να παρουσιαστεί στην Αρχιεπισκοπή και να ζητήσει από τον Πρόεδρο Μακάριο να επιτρέψει στις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις να παρεμβληθούν μεταξύ των αντιμαχόμενων για να αποφευχθεί η «σφαγή». Επειδή το πρόβλημα ερχόταν από τα έξω και όχι από το εσωτερικό, οι Κύπριοι αρνήθηκαν την «προσφορά του διαχωρισμού». Οι εγγυήτριες δυνάμεις όμως (Βρετανία, Τουρκία, Ελλάδα) είχαν άλλη γνώμη. Στις 30.12.1963 συμφώνησαν να αναθέσουν στις βρετανικές δυνάμεις «το σεβασμό της κατάπαυσης του πυρός και την αποκατάσταση της τάξης». Ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας αναγκάστηκε τότε να δώσει τη συγκατάθεση του. Κατόπιν τούτου, δημιουργήθηκε μια «δύναμη ανακωχής» η οποία θα τοποθετούνταν μεταξύ των αντιμαχόμενων μέρων. Ο στρατιωτικός διοικητής των βρετανικών βάσεων, Peter Yung, τράβηξε στο χάρτη με πράσινο μολύβι τη γραμμή που τελικά κατέλαβε η δύναμη, και η οποία παρέμεινε στην ιστορία με το όνομα «πράσινη γραμμή» και μοίρασε στα δύο τη Λευκωσία, την Αμμόχωστο και τη Λάρνακα.

Χρησιμοποιώντας ως πρόφαση το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου που έθρεψε η χούντα των Αθηνών εναντίον του Μακάριου, η Τουρκία εισέβαλε στο νησί στις 20 Ιούλιο του 1974, με κίνητρο το να προστατέψει τη μουσουλμανική κοινότητα του νησιού, δυνάμει της συνθήκης εγγύησης που είχε υπογραφεί με την ανεξαρτησία του νησιού και η οποία επέτρεπε στις εγγυήτριες δυνάμεις να επεμβαίνουν αν το status quo ετίθετο υπό αμφισβήτηση.

2. Ο Μακάριος ήταν αρχιεπίσκοπος της αυτοκέφαλης ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου από το 1950 μέχρι το θάνατο του και ο πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας από το 1960 μέχρι το θάνατο του, το 1977.

Αλλά και ένα πιο κρυφό κίνητρο, το να ελέγξει ένα έδαφος που βρισκόταν απέναντι στα κυριότερα στρατιωτικά και εμπορικά λιμάνια της.

Οι στρατιωτικές επιθετικές της ενέργειες κατά της Κύπρου τον Ιούλιο αλλά και στις 14 Αύγουστο του 1974, επέβαλαν τελικά την γραμμή του Αττίλα, η οποία εκτίνεται από τον Πύργο Τηλλυρίας και φτάνει μέχρι τις παρυφές της κατεχόμενης πόλης της Αμμοχώστου. Η ουδέτερη ζώνη ή νεκρή ζώνη, όπως αποκαλείται, που δημιουργήθηκε μεταξύ της τούρκικης επιθετικής γραμμής και της ελληνοκυπριακής αμυντικής γραμμής, έχει μήκος 180 χλμ. και πλάτος από μηδέν έως 7 χλμ. Κατά μήκος της έκτασης αυτής υπάρχουν κυανόκρανοι στρατιώτες των Ηνωμένων Εθνών, για να επιβλέπουν τη, λεγόμενη επίσης, γραμμή κατάπαυσης του πυρός.

Η επέμβαση του τούρκικου στρατού είχε ως αποτέλεσμα τη παράνομη κατοχή του 37% του νησιού, 5.000 νεκρούς, 180.000 πρόσφυγες και 1619 αγνοούμενους. Παράλληλα επέφερε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμού με τους Ελληνοκύπριους να εκδιώκονται από το βόρειο τμήμα του νησιού, ενώ 40.000 Τουρκοκύπριοι εκλήθησαν από την Άγκυρα να μεταβούν στον Βορρά, δημιουργώντας ένας είδος «εθνοκάθαρσης» στο νησί.

Με την ανακατανομή πληθυσμού αλλά και τη βίαια αποδιοργάνωση και διαχωρισμό του γεωγραφικού χάρτη της Κύπρου, παρατηρείται μια ιδιότυπη ανάπτυξη των πόλεων και συγκεκριμένα της πόλης της Λευκωσίας, της «τελευταίας μοιρασμένης πρωτεύουσας της Ευρώπης». Ανάπτυξη που δεν βασίζεται σε συνηθισμένα μοτίβα και νόρμες. Για να κατανοηθεί η «διαφορετικότητα» και να εντοπιστούν οι παράγοντες που συνέβαλαν στην περίπτωση της εξέλιξης της Λευκωσίας, πρέπει πρώτα να μελετηθεί πως αναπτύσσεται οργανικά και «φυσικά» μια πόλη, αλλά και να εντοπιστούν τα «συστατικά» που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις εκάστοτε τάσεις ανάπτυξης της κάθε πόλης.

III. Υλική και Κοινωνική πόλη

«Πόλη θεωρείται μία αστική περιοχή με μια σχετική πυκνότητα πληθυσμού που έχει δημόσια κτήρια και υπηρεσίες αντίστοιχα προς τον πληθυσμό της. Προέρχεται από την αρχαία Ελληνική λέξη «πόλις» (ήτοι, σύνολο μεγάλου αριθμού οικημάτων ή/και πολιτών). Στην Ελλάδα ένας οικισμός για να χαρακτηριστεί ως πόλη πρέπει να έχει τουλάχιστον 10.000 κατοίκους, ωστόσο σε άλλες χώρες, όπως η Γερμανία, δεν υφίσταται τέτοιος διαχωρισμός. Μια πόλη αποτελείται συνήθως από τις κατοικημένες, βιομηχανικές και επιχειρησιακές περιοχές μαζί με τα διοικητικά κτίρια και περιοχές, που μπορούν να αφορούν μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή.»

Βικιπέδια¹

Οι πόλεις, σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να πει κανείς πως δημιουργούνται και αναπτύσσονται από μια διπλή διαδικασία, και οι δύο πλευρές της δυαδικότητας αυτής εκμεταλλεύονται τη σχέση ανάμεσα στο χώρο και την κίνηση με διαφορετικό τρόπο.

Από τη μία πλευρά, υπάρχει μια επεξεργασία και ανάπτυξη του δημόσιου χώρου που προσπαθεί να δημιουργήσει χώρους για τους ανθρώπους. Διαδικασία η οποία οργανώνει και ιεραρχεί τους δημόσιους χώρους με τέτοιο τρόπο ώστε να βελτιστοποιήσει τις δυνατότητες των χώρων και να μεγιστοποιήσει την κυκλοφορία ανθρώπων αλλά και αγαθών. Η διαδικασία αυτή καθοδηγείται σε μεγάλο βαθμό από μικρό-οικονομικούς παράγοντες, και τείνει να ακολουθείτε σε διάφορες κουλτούρες και πολιτισμούς, καθώς το εμπόριο και η ανταλλαγή προϊόντων λειτουργούν παντού με τον ίδιο τρόπο, με αποτέλεσμα η πιο πάνω διαδικασία να δημιουργεί την «παγκόσμια δομή» της πόλης, που όπως προκύπτει εμφανίζεται συνήθως σαν μια παραλλαγή ενός παραμορφωμένου τροχού.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει η διαδικασία για την επεξεργασία και την ανάπτυξη του χώρου κατοικιών, των οικιστικών περιοχών, η οποία χρησιμοποιεί το χώρο για να συγκρατήσει και να οργανώσει την κίνηση βάση μιας εικόνας της αστικής κουλτούρας, που αλλάζει ανάλογα με την περίπτωση, και επιδιώκει να αντικατοπτρίσει και να αναπαράχθει πάνω σε κοινωνικές σχέσεις και δίπολα όπως ντόπιους και ξένους, άνδρες και γυναίκες, και ούτω καθεξής. Στο χώρο της κατοικίας, και στους χώρους που την περιτριγυρίζουν, συναντάται συνήθως η πλουσιότερη έκφραση του πολιτισμού στο χώρο, και φυσικά είναι διαφορετική μεταξύ των περιφερειών, ακόμη και εντός αυτών.

1. Η Βικιπαίδεια ή Wikipedia είναι ένα συλλογικό εγκυκλοπαιδικό εγχείρημα που έχει συσταθεί στο Διαδίκτυο. Η Βικιπαίδεια έχει ως στόχο να παρέχει ελεύθερα επαναχρησιμοποιήσιμο περιεχόμενο, με αντικειμενικά και επαληθεύσιμα στοιχεία, που ο καθένας μπορεί να τροποποιήσει και να βελτιώσει.

Αυτός είναι και ο λόγος που βρίσκουμε τέτοιες μεγάλες διαφορές στη δομή του «υπόβαθρο» της πόλης- τη γεωμετρία του, τη συνδεσιμότητα του - σε αντίθεση με την τάση των παγκόσμιων δομών.

Συμπεραίνεται πως μια μικρο-οικονομική διαδικασία δημιουργεί τις παγκόσμιες ομοιότητες μεταξύ των πόλεων, ενώ μια πολιτιστική διαδικασία τις διαφορές ανάμεσα στις τοπικές περιοχές. Έτσι προκύπτει πως η κοινωνία διαμορφώνει τη χωρική μορφή της πόλης, αξιοποιώντας τη σχέση μεταξύ της δομής της πόλης, ως ένα πλέγμα από άξονες, και την κινητικότητα, από τη μία πλευρά για να δημιουργήσει αλληλεπιδράσεις, και από την άλλη για να την «περιορίσει» βάση μιας εικόνας της εκάστοτε τοπικής κουλτούρας η οποία διατηρείται με το να «χτίζεται» στο χώρο. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής, είναι ότι όλες οι πόλεις έχουν λάβει τη μορφή ενός δικτύου αποτελούμενου από πολυσύχναστες και ήρεμες ζώνες, συχνά σε στενή γειτνίαση. Ουσιαστικά είναι διαβαθμίσεις της ένταξης και του διαχωρισμού που προκύπτουν από τα δύο μέτρα. Επομένως, η χωρική μορφή της πόλης θέτει σε κίνηση τη διαδικασία με την οποία περιοχές κτιρίων μετατρέπονται σε «ζωτικές» περιοχές των πόλεων, με όλες τις πυκνότητες και την ποικιλομορφία σε χώρους και δραστηριότητες.

Σε οποιοδήποτε στάδιο της ανάπτυξης της πόλης, το δίκτυο των αξόνων διαμορφώνει τη κίνηση, αυτό σημαίνει ότι ορισμένες τοποθεσίες στο δίκτυο έχουν εγγενής πλεονεκτική θέση σε σχέση με τη κινητικότητα, ενώ άλλες όχι. Η επίδραση αυτή μπορεί να βρεθεί σχεδόν σε όλες τις κλίμακες και επίπεδα της πόλης, σε επίπεδο περιοχής, αλλά και στο επίπεδο των δρόμων, ακόμα και σε τμήμα του δρόμου. Η διαδικασία αυτή έχει ως συνέπεια τη χωροθέτηση δραστηριοτήτων και χρήσεων γης που επωφελούνται από την κίνηση, όπως το λιανικό εμπόριο, σε περιοχές που το δίκτυο ευνοεί την κινητικότητα, σε τοπικό ή γενικό επίπεδο, ενώ δραστηριότητες που προτιμούν πιο «ήσυχες» περιοχές αναζητήσουν χώρο με μειωμένη κινητικότητα. Σε περιοχές με έντονη κινητικότητα, η παρουσία χρήσεων και δραστηριοτήτων που απαιτούν τη κίνηση, ανθρώπων και αγαθών για να λειτουργήσουν, προσελκύουν περισσότερη κίνηση, δημιουργώντας ένα σύστημα που θέτει πολλαπλές επιδράσεις, και επιφέρει περισσότερες και ποικίλες χρήσεις γης σε αυτές τις «ευνοούμενες» θέσεις, σε σχέση πάντα με τις γενικές και τοπικές ιδιότητες του δικτύου. Όταν η διαδικασία αυτή γίνεται αρκετά έντονη στις περιοχές αυτές, τότε είναι πιθανόν να υπάρξει μια ανάλογη επίδραση πάνω στο αρχικό δίκτυο, για τη βελτίωση της προσβασιμότητας σε τοπικό επίπεδο, μειώνοντας τη κλίμακα του δικτύου

Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η δημιουργία της πόλης, ως ένα δίκτυο από κέντρα που συνδέονται σε διαφορετικές κλίμακες, από μικρά καταστήματα και καφέ, αλλά και σε ολόκληρες υπό-περιοχές. Κεντρικότητες που όμως εξακολουθούν να τοποθετούνται σε ένα «καμβά» με φόντο τις οικιστικές περιοχές, οι οποίες αποτελούν το κυριότερο κομμάτι.

Παρά το γεγονός ότι οι πόλεις βιώνονται τμηματικά, η αντίληψη μας για την γενικότερη της εικόνα δεν χαρακτηρίζεται από αυτόν τον κατακερματισμό. Αντιθέτως, η αίσθηση μας για την πόλη αποτελείται από μια ενιαία εικόνα που δημιουργείται από τα διαφοροποιημένα τμήματα της και τους μεταβατικούς χώρους που προκύπτουν ενδιάμεσα τους. Το γεγονός ότι οι πόλεις υπάρχουν σε μία κλίμακα, αλλά βιώνονται σε μια άλλη, βοηθά στο να παγιευτούμε σε μια αντικειμενική και μάλλον αφαιρετική εικόνα της πόλης στο σύνολό της, ενώ δημιουργείται μια υποκειμενική και φαινομενολογική αντίληψη των επιμέρους στοιχείων που την συνθέτουν.

Η πόλη μοιάζει να αποτελείται από δύο όψεις. Από τη μια μεριά, η όψη μιας πόλης που αποτελείται από μια μεγάλη συλλογή κτιρίων, που διαρκώς μεταλλάσσεται, συνδεόμενα από ένα δίκτυο χώρων, ποικίλων μεγεθών και γεωμετρίας. Και από την άλλη, ένα γρήγορα μεταβαλλόμενο σύστημα ανθρώπινης δραστηριότητας και δια-δραστηρικότητας που λαμβάνει χώρα στον τόπο που ονομάζουμε πόλη. Θα μπορούσαμε να ονομάσουμε την πρώτη όψη «υλική» (φυσική) πόλη και τη δεύτερη την «κοινωνική» πόλη. Ουσιαστικά, η κοινωνική πόλη εμπεριέχεται στην φυσική πόλη, νοηματοδοτεί την ίδια την ύπαρξη της πόλης, και στη συνέχεια ενεργεί εντός των περιορισμών που επιβάλλει.

Πως όμως μια φυσική επεξεργασία και εξέλιξη του υλικού κόσμου της φυσικής πόλης μπορεί να συσχετιστεί με μια κοινωνική διαδικασία, με ένα μη τετριμμένο αλλά συστηματικό τρόπο;

Ας ξεκινήσουμε από το γεγονός πως ο χώρος της κοινωνικής και υλικής πόλης είναι ο ίδιος, η υλική πόλη ορίζεται από ένα πολυσύνθετο χωρικό σύμπλεγμα, μέσα στο οποίο η κοινωνική πόλη ενεργοποιείται. Όποιοι και αν είναι οι μηχανισμοί μέσω των οποίων η κοινωνική πόλη συνδέεται με την υλική, η σειρά της αιτιώδους σχέσης πρέπει σίγουρα να προκύπτει από το ανθρώπινο παράγοντα στον υλικό, διότι ουσιαστικά οι πόλεις είναι ανθρώπινα προϊόντα, ενώ η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί σίγουρα να θεωρηθεί προϊόν της πόλης(;).

Τη παραδοχή αυτή μελετάνε και οι κοινωνικές επιστήμες, όπου συνήθως επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στην πολυπλοκότητα της κοινωνικής και πολιτιστικής συμπεριφοράς χωρίς να επιδιώκουν να περιγράψουν ή να καταλάβουν, και να κατανοήσουν μια ίσως παράλληλη πολυπλοκότητα στην πόλη ως αντικείμενο. Προσπαθούν να παρατηρήσουν το φυσικό χωρικό αντίκτυπο που προκύπτει, στην υλική πόλη, από τις ανθρώπινες συμπεριφορές, και ως «γέφυρα επικοινωνίας» ορίζονται οι χωρικές επιπτώσεις της οικονομικής συμπεριφοράς της πόλης σε σχέση με την χωρική απόσταση.

Από την άλλη, η αρχιτεκτονική παίρνει τη υλική πόλη πιο σοβαρά, αλλά συνήθως απλοποιώντας την κοινωνική πλευρά του ανθρώπου και το ρόλο που διαδραματίζει στην ανάπτυξη της πόλης.

Παράλληλα φαινομενολογικές προσεγγίσεις επιδιώκουν να ανακαλύψουν πώς η υλική πόλη αντανάκλαται στην ανθρώπινη εμπειρία και τη συμπεριφορά. Η φαινομενολογία, βλέπει την πόλη πρώτα και κυρίως από την άποψη της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης εμπειρίας και συμπεριφοράς στη πόλη, υποστηρίζοντας ότι αν δεν λάβουμε υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα, η πόλη δεν έχει κανένα νόημα. Η «κεντρική» ιδέα της φαινομενολογίας είναι ότι υπάρχουν συνδέσεις μεταξύ των ιδεών, των ανθρώπων και του υλικού κόσμου που είναι μεν ανεξάρτητες των εννοιολογικών πλαισίων που επιβάλλονται από την κοινωνία και από την επιστήμη, αλλά είναι πιθανό να επηρεάζονται από αυτά τα πλαίσια.

Επομένως τα θεμελιώδη αστικά φαινόμενα είναι ανθρώπινες εμπειρίες που αποτυπώνονται στη πόλη, παράλληλα η υλική και η κοινωνική πόλη δεν κινούνται σε διαφορετικά πλαίσια, αλλά αποτελούν ένα «ενιαίο σύνολο», επειδή η μια «όψη» αντικατοπτρίζει την άλλη. Οι άνθρωποι δεν είναι υποκείμενα που αντιδρούν σε αντικείμενα, ή το μυαλό δεν αντιλαμβάνεται «πολλαπλούς» κόσμους, αλλά αντιμετωπίζουν άλλα όντα των οποίων οι ενέργειες, συμπεριφορές και αντιλήψεις πάντα προϋποθέτουν και απλώνονται σε έναν χωρικό σύνολο που υπάρχει, που με τη σειρά του ο χώρος αυτός υποστηρίζεται από μια αντανάκλαση των εκάστοτε ενεργειών, συμπεριφορών και αντιλήψεων. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως οι φαινομενολόγοι τείνουν να προτιμούν μια ποιοτική και όχι ποσοτική σε ύφος έρευνα, που να επιδιώκει να περιγράψει τις βασικές, ουσιαστικές ιδιότητες της ανθρώπινης εμπειρίας και του κόσμου στον οποίο λαμβάνουν χώρο.

IV. Space syntax¹

Το Space Syntax αποτελείται από ένα σύνολο θεωριών και πρακτικών τεχνικών που στοχεύει, μέσα από μια αυστηρή συγκριτική ανάλυση, να αναλύσει τα θέματα διάταξης του χώρου και της μορφής, σε οικισμούς, πόλεις και κτίρια, μέσω στους οποίους εμπεριέχεται και μεταδίδεται ο πολιτισμός του κάθε τόπου. Κύριοι εμπνευστές και δημιουργοί του είναι ο Bill Hillier και η Julienne Hanson, μέλη της κοινότητας του πανεπιστημίου Bartlett, University College London. Μέσα από τη συντακτική χωρική ανάλυση, απέδειξαν ότι αν θεωρήσουμε ως ένα σύστημα οργανωμένων χώρων τις πόλεις, τότε μπορούμε να παρατηρήσουμε σε αυτές βαθιές δομές ή ένα είδος γονότυπου, οι οποίοι ποικίλλουν ανάλογα με τον πολιτισμό της κάθε πόλης.

Το Space Syntax προσεγγίζει αρχικά το αντικείμενο και το εξετάζει για στοιχεία που προκύπτουν από ανθρώπινη συμπεριφορά. Δεν κάνει επομένως παραδοχές σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά αναζητά στοιχεία της στο αντικείμενο. Με το να εξετάζει την πόλη, για παράδειγμα, διαπιστώνει ότι οι ανθρώπινες συμπεριφορές που αναπτύσσονται σε αυτήν διαφέρουν για παράδειγμα, από την δυαδικότητα που προκύπτει από τις οικονομικές και κοινωνικό-πολιτισμικές διαδικασίες που δημιουργούν το διαχωρισμό της πόλης σε δημόσιους και οικιστικούς χώρους. Υποστηρίζει ότι αν και δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα με την ιδέα της απλής αποδοχής των υποθέσεων σχετικά με τις ανθρώπινες συμπεριφορές και τη διεξαγωγή πειραμάτων για να δούμε πώς πιθανόν παράγουν χωρικά μοτίβα, δεν μπορεί να επιβάλει τις υποθέσεις αυτές ως το μοναδικό παράγοντα ενός θεωρητικού μοντέλου και να θεωρεί τα αποτελέσματα ως μια επιστήμη, (δεδομένου ότι το μοντέλο είναι ήδη μια έκφραση της θεωρητική θέση στην οποία σε καμία περίπτωση δεν προτείνει να δοκιμαστεί.) Παράλληλα μελετά επίσης την ανθρώπινη συμπεριφορά - μοτίβα κίνησης, αποφάσεις που σχετίζονται με τις χρήσεις γης, και ούτω καθεξής – ώστε να δούμε πόσο «βαθιά» μπορούν να βρεθούν αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με την επιρροή του αντικειμένου.

1. Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί ουσιαστικά μια σύνοψη του βιβλίου "The Social Logic of Space". Βιβλίο το οποίο συγκεντρώνει όλες τις βασικές θεωρίες και «πιστεύω» του Space Syntax, όπως αυτές διατυπώνονται από τους εμπνευστές του Bill Hillier και Julienne Hanson.

Hillier Bill, Hanson Julienne, *The Social Logic of Space*, Εκδ. Cambridge University Press, 1984

Σε γενικές γραμμές, το Space Syntax επιδιώκει την ανάγνωση της πόλης ως ενός κράματος αποτελούμενου από τον κοινωνικό και υλικό κόσμο εξετάζοντας στοιχεία του καθενός, με τη μορφή του άλλου.

Οι θεωρητικοί του Space Syntax θεωρούν ότι οι πόλεις, τόσο στη μορφή τους καθώς και στη λειτουργία τους, είναι ουσιαστικά χωρικά δίκτυα, με αυτόνομη δομή και οργάνωση, και ερωτήματα σε σχέση με την υλική και κοινωνική πόλη δεν μπορούν να απαντηθούν αν δεν λάβουμε υπόψη μας την ιδέα της πόλης ως δίκτυο. Επίσης, έχει πλέον αποδειχθεί ότι η σχέση μεταξύ υλικής και κοινωνικής πόλης επηρεάζεται άμεσα από μια φαινομενολογική εικόνα για την απόσταση. Δεδομένου αυτού του παράγοντα οι τοπολογικές και γεωμετρικές «διαισθήσεις», που χρησιμοποιούνται από τα ανθρώπινα μυαλά για να σχηματίσουν εικόνες των πολύπλοκων χωρικών δικτύων των πόλεων, είναι τόσο προϊόν της ανθρώπινης «συνολικής» συμπεριφοράς αλλά παράλληλα και τα μέσα με τα οποία εμείς αλληλεπιδρούμε με αυτά.

Επομένως το Space Syntax συνδυάζει τις κοινωνικές επιστήμες με την φαινομενολογία σε ένα ενιαίο θεωρητικό μοντέλο της πόλης ως ένα ανθρώπινο-φυσικό σύστημα, και έτσι προσφέρει ένα ενιαίο πρότυπο μέσα στο οποίο οι επιστημονικές και ανθρωπιστικές διαστάσεις των πόλεων μπορούν να μελετηθούν στο ίδιο πλαίσιο. Με τη δική του μορφή ριζοσπαστικού εμπειρισμού, το πρόγραμμα είναι μια υλοποίηση των στόχων των ιδρυτών της φαινομενολογίας: να δείξει ότι υπάρχει ένα κοινό πλαίσιο για τα υποκείμενα και τα αντικείμενα που τους ενώνει, αν όχι σε ένα ενιαίο σύστημα, τουλάχιστον υπάρχουν δύο τρόποι για να εξετάσουμε το ίδιο πράγμα.

Το Space syntax βασίζεται κυρίως σε δύο ιδέες, που προσπαθούν να αντικατοπτρίσουν τόσο την αντικειμενικότητα του χώρου αλλά και τη διαισθητική εμπλοκή μας με αυτόν.

Το πρώτο είναι ότι θα πρέπει να σκεφτούμε το χώρο όχι ως υπόβαθρο της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως τον σκεφτόμαστε για τα αντικείμενα, αλλά ως μια ουσιαστική πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης. Κινούμενοι μέσα στο χώρο, αλληλεπιδρώντας με άλλους ανθρώπους σε αυτόν, ή ακόμη και να κοιτάζεις ένα «ατμοσφαιρικό» χώρο από ένα σημείο σε αυτόν, όλα έχουν μια φυσική και αναγκαία χωρική γεωμετρία: η κίνηση είναι ουσιαστικά γραμμική, αλλά η αλληλεπίδραση απαιτεί ένα κυρτό χώρο, στον οποίο όλα τα σημεία μπορούν να δουν όλα τα άλλα. Από οποιοδήποτε σημείο στο χώρο βλέπουμε σε ένα συγκεκριμένο και ορισμένο οπτικό πεδίο, συχνά αιχμηρού σχήματος, που ονομάζουμε isovist.

Η δεύτερη ιδέα είναι ότι ο χώρος που «χρησιμοποιεί» ο κάθε άνθρωπος δεν αφορά μόνο τις ιδιότητες του ως αυτόνομος και επιμέρους χώρος, αλλά και για την αλληλοσχέτιση του μεταξύ των διαφόρων χώρων που συνθέτουν τη χωρική διάρθρωση ενός κτιρίου ή μιας πόλης. Αυτό είναι που ονομάζουμε διαμόρφωση του χώρου, δηλαδή των ταυτόχρονα υφιστάμενων σχέσεων μεταξύ των μερών που απαρτίζουν το σύνολο. Ο λόγος για τον οποίο το πώς διαμορφώνεται ένα χωρικό σύνολο είναι πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι είναι σε θέση να εκφράσει την ιδιότητα του χώρου που, περισσότερο από κάθε άλλο, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο χώρος αποκτά την κοινωνική σημασία και έχει κοινωνικές επιπτώσεις: ότι μια χωρική διαμόρφωση όχι μόνο φαίνεται, αλλά είναι διαφορετική όταν την «δεις» από διαφορετικές όψεις της διάταξης.

Αναλύοντας το χώρο, και παράλληλα παρατηρώντας την ανθρώπινη δραστηριότητα συγκρίνοντας και συσχετίζοντας προκύπτει ότι ο χώρος και κοινωνική δραστηριότητα σχετίζονται με δύο τρόπους. Μια χωρική διάταξη μπορεί να αντανάκλα και να ενσωματώνει ένα κοινωνικό μοτίβο. Ο χώρος όμως μπορεί να επηρεάσει και να διαμορφώσει επίσης, δυνητικά, ένα κοινωνικό μοτίβο. Στην περίπτωση της μελέτης για τη κίνηση των ανθρώπων σε ένα χώρο, καθώς διαμορφώνεται το διάγραμμα της κίνησης, ο χώρος δημιουργεί επίσης το μοτίβο των φυσικών στοιχείων που τον αποτελούν.

Η διαμόρφωση του αστικού οδικού δικτύου, το οποίο είναι το μεγαλύτερο χωρικό υπόβαθρο της πόλης, αποτελεί από μόνο του ένα βασικό προσδιοριστικό παράγοντα των ρών κυκλοφορία, και έχει τεράστιες συνέπειες τόσο για τη μορφή και τη λειτουργία των πόλεων, και από αυτό ουσιαστικά προκύπτει και η θεωρία της φυσικής κίνησης.

V. Θεωρία της φυσικής κίνησης - Kevin Lynch. Η εικόνα της πόλης

Κάθε ταξίδι προϋποθέτει ένα τελικό προορισμό, και μια διαδρομή που περνάει από μια σειρά διαφορετικών χώρων. Και τα δύο, προορισμός και διαδρομή, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για το πώς λειτουργεί μια πόλη. Για παράδειγμα, στη καθημερινότητα μας είναι συνηθισμένο να επιλέγουμε ως τελικούς προορισμούς χώρους τους οποίους η μετάβαση μας σε αυτούς γίνεται χωρίς να δαπανήσουμε πολύ χρόνο. Οπότε αν κάποια περιοχή είναι κατά κάποιο τρόπο «πιο κοντά» σε όλες τις τοποθεσίες σε μια ορισμένη ακτίνα, από άλλους πιθανούς προορισμούς, αυτό θα δώσει σε αυτές τις θέσεις μεγαλύτερες δυνατότητες να επιλεγούν ως προορισμός, για το λόγο ότι έχουν πιο εύκολη πρόσβαση. Επομένως αν θέλουμε να ανοίξουμε ένα κατάστημα, για παράδειγμα, θα ήταν πιο λογικό να το τοποθετήσουμε σε μια τοποθεσία με εύκολη πρόσβαση, μια ευνοϊκότερη θέση.

Είναι κοινή πεποίθηση ότι οι άνθρωποι, όσο αφορά τις αποφάσεις που παίρνουν και σχετίζονται με το χώρο (σε αντίθεση με το χρόνο) κατά την επιλογή των διαδρομών που θα ακολουθήσουν για να κινηθούν στο χώρο, λαμβάνονται για να ελαχιστοποιήσουν τις αποστάσεις. Αλλά υπάρχουν όλο και περισσότερες ενδείξεις ότι οι αντιλήψεις μας για τις αποστάσεις επηρεάζονται και αλλοιώνονται σε σημαντικό βαθμό από γεωμετρικούς και τοπολογικούς παράγοντες.

Τις περισσότερες φορές η αντίληψή μας για την πόλη δεν είναι σταθερή, αλλά μάλλον μερική και αποσπασματική, και αναμειγνύεται και επηρεάζεται με άλλες ανησυχίες μας. Η πόλη δεν πρέπει να εξετάζεται και να μελετάτε ως ανεξάρτητη οντότητα, αλλά μέσα από την αντιληπτική εικόνα που δημιουργούν οι κάτοικοι για αυτή. Η δόμηση και ο προσδιορισμός του περιβάλλοντος αποτελεί ζωτική ικανότητα μεταξύ όλων των κινητικών ζώων. Τα εξωτερικά ερεθίσματα που βοηθάνε τη διαδικασία αυτή ποικίλουν: οι οπτικές αισθήσεις των χρωμάτων, το σχήμα, η κίνηση, ο φωτισμός, η οσμή, ήχο, αφή, κιναισθησία, η αίσθηση της βαρύτητας, και ίσως τα ηλεκτρικά και μαγνητικά πεδία.

Οι άνθρωποι και τα ζώα χρησιμοποιούν πολλούς και ποικίλους τρόπους για προσανατολιστούν σε ένα φυσικό χώρο και να πλοηγηθούν από το ένα σημείο στο άλλο. Αυτό το έμφυτο σύστημα πλοήγησης ονομάζεται από τον Kevin Lynch με τον όρο Way-Finding¹.

1. Lynch Kevin, *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge, 1960

Πρωταρχικό ρόλο στο way finding αποτελεί η ανάγκη για μια συνεχή χρήση και οργάνωση των εξωτερικών αισθητήριων ερεθισμάτων. Η οργάνωση αυτή έχει θεμελιώδη σημασία για την αποτελεσματικότητα της ελεύθερης φυσικής κίνησης. Κατά τη διαδικασία του way-finding, ουσιαστικό ρόλο κατέχει η εικόνα του περιβάλλοντος χώρου που δημιουργεί το υποκείμενο (άνθρωπος), μια γενικευμένη νοητική εικόνα του εξωτερικού φυσικού κόσμου. Αυτή η εικόνα είναι το προϊόν τόσο της άμεσης επαφής με το χώρο, όσο και της μνήμης από προηγούμενες εμπειρίες, και χρησιμοποιείται για να ερμηνεύσει πληροφορίες και για να καθοδηγήσει τη «δράση». Η εσωτερική, σχεδόν ψυχαναγκαστική μας ανάγκη να αναγνωρίσουμε και να ανακαλύψουμε ένα αναγνώσιμο για εμάς μοτίβο στο περιβάλλον είναι τόσο κρίσιμη, που αναγάγει στην εικόνα αυτή, μεγάλη φυσική και συναισθηματική σημασία για το άτομο.

Μια σαφή εικόνα του περιβάλλοντος χώρου είναι επομένως μια χρήσιμη βάση για την ατομική ανάπτυξη. Ένα γεμάτο ζωή και καλά ενσωματωμένο φυσικό περιβάλλον, ικανό να παράγει μια ευκρινή εικόνα, μπορεί να διαδραματίσει επίσης ένα κοινωνικό ρόλο. Μπορεί να παρέχει την πρώτη ύλη για τα σύμβολα και τις συλλογικές μνήμες μιας κοινωνικής ομάδας. Παράλληλα μια «θετική» εικόνα του περιβάλλοντα χώρου, δίνει στον κάτοχό του μια σημαντική αίσθηση συναισθηματικής ασφάλειας. Μπορεί να δημιουργήσει μια αρμονική σχέση ανάμεσα στο άνθρωπο και τον εξωτερικό κόσμο που τον περιβάλλει. Αυτό συμπεραίνεται παρατηρώντας κανείς την αμηχανία και το φόβο που προέρχεται από την αίσθηση του αποπροσανατολισμού. Η «γλυκιά» αίσθηση του σπιτιού είναι ισχυρότερη όταν το σπίτι δεν είναι μόνο οικείο αλλά και διακριτικό. Πράγματι, ένα ξεχωριστό και ευαγάνωστο περιβάλλον δεν προσφέρει μόνο ασφάλεια, αλλά αυξάνει τις δυνατότητες, σε βάθος και ένταση, της ανθρώπινης εμπειρίας.

Οι εικόνες του περιβάλλοντα χώρου, παράλληλα, είναι το αποτέλεσμα μιας αμφίδρομης διαδικασίας μεταξύ του παρατηρητή και του περιβάλλοντός του. Έτσι, η εικόνα μιας δεδομένης πραγματικότητας μπορεί να ποικίλλει σημαντικά μεταξύ των διαφόρων παρατηρητών. Κάθε άτομο δημιουργεί και φέρει τη δική του εικόνα, αλλά φαίνεται να υπάρχει μια ουσιαστική συμφωνία μεταξύ των μελών της ίδιας ομάδας. Οι «Δημόσιες εικόνες» (Public Images), οι κοινές νοητικές εικόνες που μεταφέρονται από ένα μεγάλο ποσοστό κατοίκων της πόλης, βασίζονται στην αλληλεπίδραση μιας ενιαίας φυσικής πραγματικότητας, μιας κοινής κουλτούρας.

Μέσα από την εμπειρική έρευνά του, ο Kevin Lynch αναλύει τα περιεχόμενα των νοητικών εικόνων της πόλης που μελετήθηκαν. Τα αναγάγει σε φυσικές μορφές και τα ταξινομεί σε πέντε κατηγορίες στοιχείων: οι διαδρομές, τα όρια, οι περιοχές, οι κόμβοι και τα τοπία. Σύμφωνα με τον Lynch οι περιοχές δομούνται σε σχέση με τους κόμβους, ορίζονται από τα όρια, διαπερνούνται και συνδέονται από διαδρομές, και «πασπαλιζονται» με τοπία.

Οι **Διαδρομές** είναι κανάλια κατά μήκος των οποίων ο περιπλανητής παρατηρητής συνήθως, περιστασιακά ή δυνητικά, κινείται. Οι άνθρωποι παρατηρούν την πόλη καθώς κινούνται μέσα στις διαδρομές, ενώ τα άλλα στοιχεία του περιβάλλοντος διοργανώνονται και συσχετίζονται κυρίως σε σχέση με αυτές. Για μια διαδρομή, το να έχει συνέχεια είναι μια προφανής λειτουργική και βασική ανάγκη. Οι άνθρωποι εξαρτώνται επάνω σε αυτήν την ποιότητα. Μονοπάτια που έχουν σχετικά ικανοποιητικό βαθμό συνέχειας, συνηθίζονται να επιλέγονται ως πιο αξιόπιστα σε ένα περιβάλλον. Όταν η χωρική συνέχεια διακόπτεται, οι άνθρωποι έχουν δυσκολία στην ανίχνευση μιας συνέχισης της ίδιας διαδρομής, ενώ υπάρχει μια ευχάριστη αίσθηση που μπορεί να προκύψει μόνο από το να στέκεται κανείς πάνω σε ένα δρόμο που με βάση το όνομα του, γνωρίζεις πως συνεχίζει στην καρδιά της πόλης.

Οι άνθρωποι τείνουν να σκέφτονται για την κάθε διαδρομή, το σημείο προέλευσης της: αρέσκονται να γνωρίζουν από πού ξεκινάει και που καταλήγει κάθε διαδρομή. Διαδρομές με σαφείς και γνωστές αφετηρίες και προορισμούς χαρακτηρίζονται από μια ισχυρότερη ταυτότητα. Παράλληλα μια ξαφνική, ή μάλλον δυσδιάκριτη, αλλαγή από ένα σύστημα πλέγματος σε ένα άλλο σύστημα στο δίκτυο, μπορεί να προκαλέσει σύγχυση στον περιπλανητή.

Τα **όρια** είναι γραμμικά στοιχεία που δεν θεωρούνται διαδρομές: είναι συνήθως, αλλά όχι πάντα, τα «σύνορα» μεταξύ δύο διαφορετικών περιοχών. Όρια μπορούν να δημιουργηθούν και από στοιχεία όπως οι τοίχοι, κτήρια, και ακτές, και ενεργούν ως πλευρικές αναφορές. Ενώ η συνέχεια και η ορατότητα είναι ζωτικής σημασίας χαρακτηριστικά των ορίων, τα «ισχυρά» όρια δεν είναι κατ'ανάγκη αδιαπέραστα. Αρκετά όρια λειτουργούν ως σύνδεσμοι και ενώνουν, παρά ως αδιαπέραστα εμπόδια. Τα όρια σε αρκετές περιπτώσεις μπορούν να είναι και διαδρομές, καθώς ένα μονοπάτι ενισχύεται από οριακά χαρακτηριστικά.

Οι **Περιοχές** αποτελούνται από σχετικά μεγάλα τμήματα της πόλης που διακρίνονται από κάποια ταυτότητα ή χαρακτήρα (π.χ. η περιοχή της πανεπιστημιούπολης), και που ο παρατηρητής μπορεί διανοητικά να

περιπλανηθεί μέσα. Μπορούν να αναγνωριστούν εσωτερικά, και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αναφορά από ένα άτομο που διέρχεται από ή προς αυτές. Οι περιοχές αποτελούν τα βασικά στοιχεία της εικόνας της πόλης. Τα φυσικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τη ταυτότητα της κάθε περιοχής είναι θεματικές συνέχειες που μπορεί να αποτελούνται από μια ατελείωτη ποικιλία «συστατικών», όπως η υφή, ο χώρος, η μορφή, οι τύποι των κτιρίων, οι χρήσεις, οι κάτοικοι, ο βαθμός συντήρησης, η τοπογραφία. Οι περιοχές ορίζονται από διάφορα είδη συνόρων. Μερικά είναι έντονα, αδιαπέραστα και ξεκάθαρα. Άλλα όρια μπορεί να είναι μαλακά ή ασαφές.

Τα όρια μπορούν να οριοθετήσουν μια περιοχή, και να ενισχύσουν την ταυτότητα της, αλλά παίζουν ένα δευτερεύον ρόλο στη σύνθεση της περιοχής. Παράλληλα εντεινώντας την ταυτότητα των περιοχών, και επομένως το χωρικό διαχωρισμό, υπάρχει μια περίπτωση να κατακερματίσουν την πόλη με έναν αποδιοργανωτικό τρόπο.

Οι **Κόμβοι** είναι στρατηγικά χωρικά σημεία, εντός των οποίων μπορεί να εισέλθει ο παρατηρητής, συνήθως τοποθετούνται σε διασταυρώσεις μονοπατιών, ή συγκεντρώσεις ορισμένων χαρακτηριστικών. Συνήθως στις νοητικές εικόνες εντοπίζονται σαν μικρά σημεία στην εικόνα της πόλης, που μπορεί όμως στην πραγματικότητα να είναι μεγάλες πλατείες, ή ένα σύστημα εκτεταμένων γραμμικών σχημάτων, ή ακόμη και ολόκληρες κεντρικές περιοχές, όταν η πόλη εξετάζεται σε ένα αρκετά μεγάλο επίπεδο.

Οι διασταυρώσεις, ή η αφετηρία η το τέρμα ενός μέσου μεταφοράς, έχει επιτακτική σημασία για τον παρατηρητή της πόλης. Οι αποφάσεις για την επικείμενη μετακίνηση λαμβάνονται στους κόμβους, οι άνθρωποι αυξάνουν την προσοχή τους σε τέτοιες θέσεις και προσπαθούν να αντιληφθούν κοντινά στοιχεία με αναγνωσιμότητα και σαφήνεια. Όταν ο χώρος έχει κάποια συγκεκριμένη μορφή, η επίδραση του είναι ισχυρότερη, και ο κόμβος εντυπώνεται εντονότερα στον νοητικό χάρτη του περιπλανητή.

Τα **Τοπία** είναι εύκολα προσδιορίσιμα αντικείμενα που χρησιμεύουν ως σημεία αναφοράς. Φαίνεται να υπάρχει μια τάση για κάποιον που είναι πιο εξοικειωμένος με την πόλη, να βασίζεται όλο και περισσότερο σε ένα σύστημα τοποσήμων για να προσανατολιστεί και να κινηθεί μέσα σε αυτή. Το βασικό φυσικό χαρακτηριστικό αυτής της κατηγορίας είναι η μοναδικότητα, κάποια πτυχή του τοπίου που το καθιστά μοναδικό ή αξέχαστο. Επίσης η θέση μιας κατασκευής σε ένα κόμβο ενισχύει τη «δύναμη» του τοπίου. Η δραστηριότητα που συνδέεται με ένα στοιχείο μπορεί επίσης να είναι ένα ορόσημο. Όταν μια ιστορία, ένα σύμβολο ή μια έννοια αποδίδεται σε ένα αντικείμενο, η αξία του ως τοπίο αυξάνεται.

VI. Η ανάπτυξη της Λευκωσίας στον 20^ο αιώνα

Μέχρι το 1921 ολόκληρος σχεδόν ο πληθυσμός της Λευκωσίας, κάπου 25,000 άτομα κατοικούσε μέσα στο δακτύλιο που σχημάτιζαν τα Ενετικά τείχη. Μεταξύ της «Χώρας», όπως η Λευκωσία ονομάζεται διαφορετικά, και των περιαστικών χωριών της απλώνονταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης.

Κατά τη περίοδο της Αγγλοκρατίας, έξω από τα τείχη δημιουργούνται νέες οικιστικές περιοχές, στα πρότυπα της Αγγλικής Κηπούπολης, αποτελούνται κυρίως από ανεξάρτητες μονοκατοικίες, ισόγειες και διώροφες, κτισμένες σε οικόπεδα εμβαδού 600-700 m² που είναι τοποθετημένα κατά μήκος παράλληλων δρόμων με πλάτος 6m – 9m. Στις νέες αυτές περιοχές, που προσφέρουν συνθήκες διαβίωσης πιο ελκυστικές από τις γειτονίες της «παλιάς» πια Λευκωσίας, σταδιακά μεταφέρονται οι ψηλότερα αμειβόμενες τάξεις και ο ιστορικός πυρήνας της πόλης δέχεται μια αναπόφευκτη δραστική αλλαγή της κοινωνικό-οικονομικής του δομής.

Σε αντιδιαστολή, η εμπορική δραστηριότητα μέσα στα τείχη μετά τον 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο αυξάνεται σημαντικά και το εμπορικό κέντρο της Λευκωσίας, που εξυπηρετούσε ολόκληρη την επαρχία και τη νήσο σε ορισμένα είδη, αναπτύσσεται υδροκέφαλα σε βάρος των οικιστικών περιοχών που τις εκτοπίζει σταδιακά γιατί προσφέρει καλύτερες προϋποθέσεις για επένδυση και οικονομικά οφέλη.

Την απρόσκοπτη ανάπτυξη του Δήμου Λευκωσίας προς όλες τις κατευθύνσεις ήρθε να ανακόψει η τουρκοκυπριακή ανταρσία του 1963-1964 και η Τουρκική εισβολή του 1974 καθώς η πράσινη γραμμή απέκοψε την ανάπτυξη προς τα Βόρεια, ενώ μεγάλωσε ανεξέλεγκτα προς τα Νότια. Οι περιοχές που γειτνιάζαν με την Πράσινη Γραμμή εγκαταλείφθηκαν και ερήμωσαν, οι κάτοικοι και οι ιδιοκτήτες έφυγαν αναζητώντας ασφάλεια και στέγη σε άλλες περιοχές.

Η καθημερινή πληγή της τουρκικής κατοχής είναι ιδιαίτερα εμφανής στο Δήμο Λευκωσίας, του οποίου το 14,80% της έκτασης βρίσκεται εντός της νεκρής ζώνης και το 57,58% κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα. Μετά την εισβολή, τα πάντα ακινητοποιούνται και δημιουργείται τεράστιο πρόβλημα στέγασης προσφύγων, καθώς και ανεργίας. Κάθε φύσης ανάπτυξη σταματάει και η οικονομική δυσπραγία μάστιζε την αγορά της Λευκωσίας, μέρος της γενικότερης απραξίας που αντιμετώπιζε ο τόπος.

Κάποια χρόνια μετά, το «τραύμα» της εισβολής αρχίζει να επουλώνεται. Παρατηρείται μια ταχεία ανάπτυξη σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της καθημερινότητας, που αργότερα θα χαρακτηριστεί ως το «οικονομικό θαύμα της Κύπρου».

Η παλιά πόλη όμως χαρακτηρίζεται από έντονο μαρασμό, σε αντίθεση με τη μεγάλη ανάπτυξη που σημειώθηκε στις περιοχές εκτός των τειχών. Η φυσική αύξηση του πληθυσμού μέσα στα τείχη το 1967 ήταν 2.1% ενώ εκτός των τειχών η αύξηση την ίδια χρονιά είχε ρυθμό 4.0%. Ενώ το 1982 δεν παρατηρείται καμιά σχεδόν αύξηση του πληθυσμού μέσα στα τείχη, σύμφωνα με σχετική έρευνα¹ που διεξάγει την συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Στις περιοχές αυτές, εξαιτίας των συνθηκών εγκατάλειψης και παρακμής που επικρατούν, συσσωρεύονται βιοτεχνίες και αποθήκες, εκμεταλλεόμενες την κεντρική τοποθεσία και τα χαμηλά ενοίκια, με αποτέλεσμα την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης και του φυσικού περιβάλλοντος των οικιστικών περιοχών που συνορεύουν. Η παλιά πόλη βρέθηκε απροστάτευτη και απροετοίμαστη μπροστά σε μια πίεση εμπορικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας που οδηγιόταν εκεί από κεκτημένη ταχύτητα σαν γεωμετρικό κέντρο που ήταν. Τα σοβαρά προβλήματα τροχαίας κίνησης και έλλειψης χώρου, οι ακατάλληλες συνθήκες περιβάλλοντος για διαβίωση και εργασία, βοήθησαν επιπλέον στον μαρασμό και αναπόφευκτα στη σταδιακή μετακίνηση της ανάπτυξης και της δραστηριότητας έξω από τα τείχη.

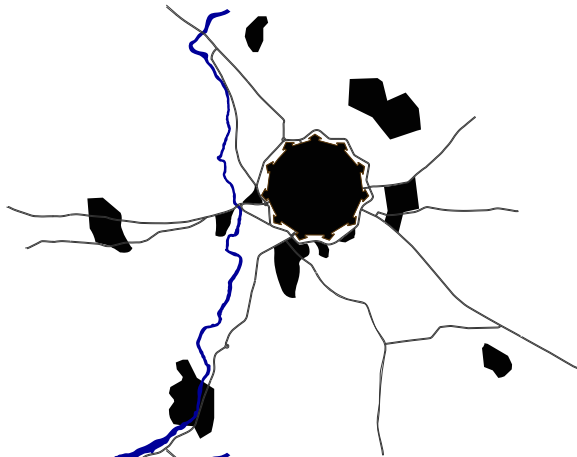
Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως μετά την εισβολή και μέχρι πρόσφατα, όταν κανείς αναφερόταν για το διοικητικό, πολιτιστικό και εμπορικό κέντρο της Λευκωσίας, αυτόματα έφερνε στο μυαλό του το τμήμα εκείνο της πόλης που δημιουργήθηκε, κυρίως μετά το 1974, έξω από τα τείχη και που σε σύντομο χρονικό διάστημα αφομοίωσε τις βασικές λειτουργίες του ιστορικού πυρήνα της παλιάς πόλης, που γύρω του στηρίχτηκε η δομή της σύγχρονης Λευκωσίας.

Οι πολλαπλές πιέσεις για ανάπτυξη, κατά το πλείστον εμπορική, που δέχτηκε ο ιστορικός πυρήνας της Λευκωσίας την εικοσαετία μετά την εισβολή, είχαν σαν αποτέλεσμα την αλλοτρίωση του ιστορικού, φυσικού και κοινωνικού χαρακτήρα του. Η παλιά πρωτεύουσα των Ενετών, οχυρωμένη στα τείχη που την περικλείουν με μια ιστορία 400 ετών, είχε χάσει σιγά σιγά τη μοναδικότητα της δομής της κινδυνεύοντας να καταλήξει σε ένα κακό-ρυθμό κράμα συνόλων, που κατατεμαχίζονται με την εισαγωγή σύγχρονων αισθητικών και λειτουργικών μοτίβων που ανατρέπουν την έννοια κάθε κλίμακα.

Στην παλιά Λευκωσία ο πόλεμος είχε απλώς διακοπεί για να μετατραπεί σε μια συνεχή ένοπλη επαγρύπνηση που διαρκούσε για δεκαετίες. Έτσι που σε αυτούς τους τοίχους-φαντάσματα να μετρά κανείς τη διάρκεια και το εύρος της καταστροφής με το ύψος των δέντρων. Ίσως για αυτό η Νεκρή Ζώνη να ονομάστηκε ειρωνικά Πράσινη Γραμμή.

1. Χατζιώτου-Ιωαννίδου Μ., *Ο ιστορικός πυρήνας της παλιάς Λευκωσίας, Πολεοδομικά θέματα* αρ.15, σ.26, εκδ. Τμήματος Πολεοδομίας και Οικίσεως, Λευκωσία- Κύπρος, Ιανουάριος- Ιούνιος 1982

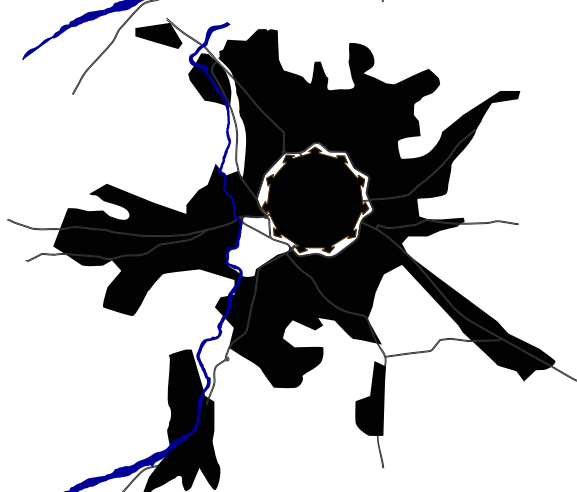
1932

1945

1958

1980

2000

VII. Χωρική Ανάλυση Space Syntax

Έχοντας υπόψη τις θεωρίες και πρακτικές του Space Syntax επιχειρήσα μέσα από τη χωρική ανάλυση του αστικού ιστού της Λευκωσίας και σε σύγκριση με τα δεδομένα ανάπτυξης και κινητικότητας της ευρύτερης περιοχής της πόλης να προσπαθήσω να δω αν οι τάσεις ανάπτυξης της πόλης, η ερήμωση του ιστορικού πυρήνα και η ανάπτυξη νότια εκτός των τειχών, δικαιολογούνται από τα αποτελέσματα του προγράμματος DepthmapX¹. Για να υπάρξει αυτή η σύγκριση έτρεξα στο πρόγραμμα τη χωρική ανάλυση για τη περιοχή του δήμου Λευκωσίας πριν και μετά την δημιουργία της Πράσινης Γραμμής, δηλαδή πριν το διαχωρισμό του αστικού ιστού.

Το αποτέλεσμα της ανάλυσης του προγράμματος DepthmapX είναι ένας χάρτης-γράφημα (axial map) όπου παρουσιάζει την Ενσωμάτωση (Integration) του κάθε δρόμου σε σχέση με την ολότητα του αστικού δικτύου. Βασίζεται στη μέτρηση του Μέσου Βάθους. Συνυπολογίζει όλες τις άμεσες και έμμεσες συνδέσεις του κάθε δρόμου με τους υπόλοιπους δρόμους του δικτύου. Βασίζεται στη μέτρηση της σχετικής ασυμμετρίας (relative asymmetry) – την οποία αντιστρέφει. Αποτελεί ένδειξη κεντρικότητας στο σύνολο του δικτύου. Οι λιγότερο ενσωματωμένοι δρόμοι (οι οποίοι αναπαρίστανται με μπλε χρώμα) είναι πιο δύσκολα προσβάσιμοι και περισσότερο συντακτικά αποκεντρωμένοι. Ενώ αντίστροφα δρόμοι με καλύτερη ενσωμάτωση (παρουσιάζονται με κόκκινο χρώμα), είναι πιο εύκολα προσβάσιμοι δημιουργώντας ένα είδος κεντρικότητας.

Η ανάλυση για την Ενσωμάτωση, έχει τη δυνατότητα να εκτελεστεί για εύρος ακτίνας ανάλυσης (r). Όταν είναι (n) τότε στην ανάλυση του κάθε δρόμου περιλαμβάνονται όλοι οι άλλοι δρόμοι του δικτύου. Όταν είναι πχ. (3) τότε για κάθε δρόμο περιλαμβάνονται οι δρόμοι που είναι σε βάθος 3 από αυτόν και οι δρόμοι που είναι σε βάθος τρία από τους προηγούμενους κοκ. Σε μεγάλα δίκτυα συχνά χρησιμοποιούνται μικρές ακτίνες.

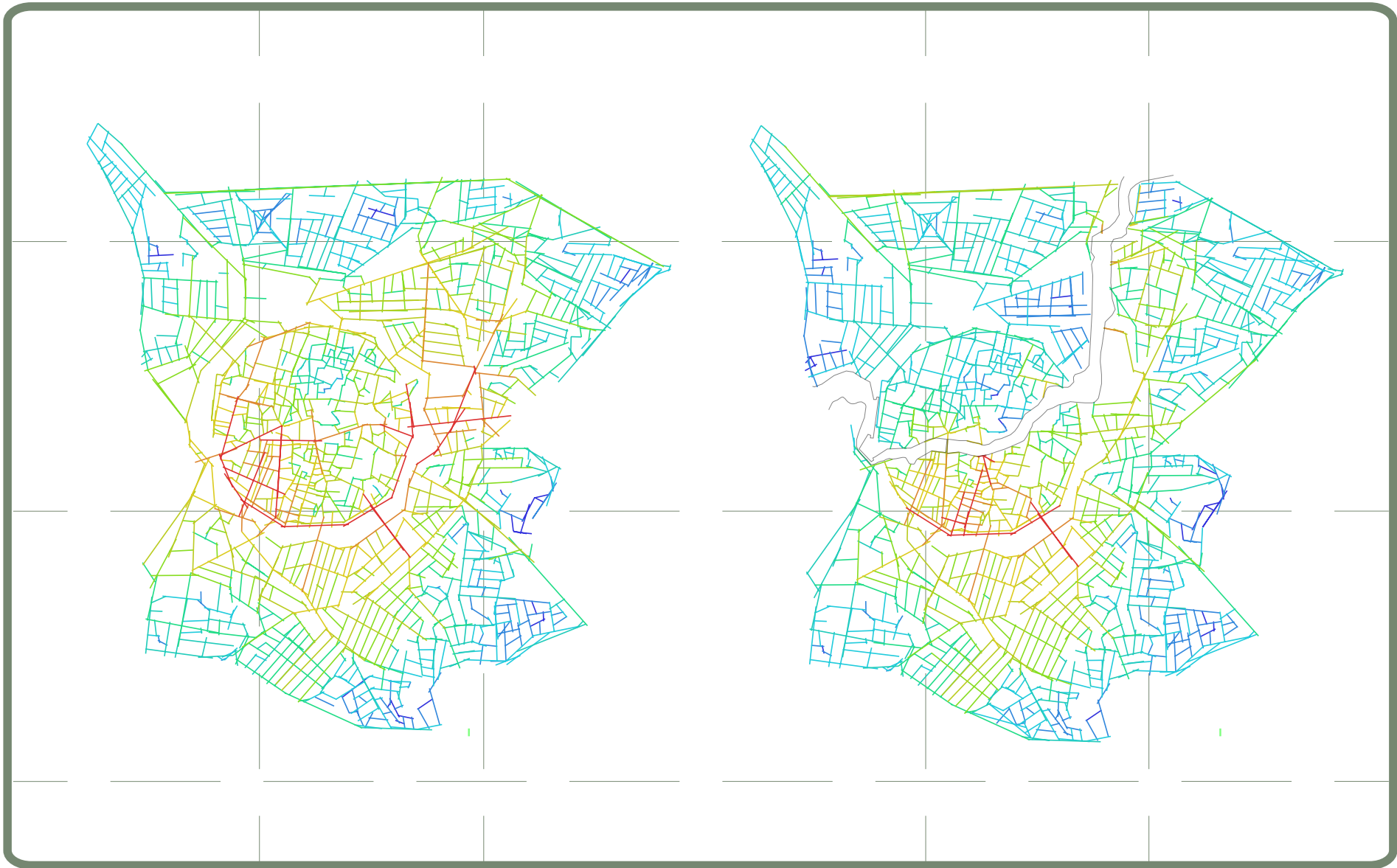
Σημαντικό είναι να αναφέρουμε πως πλήθος ερευνών πεδίου αποκαλύπτουν ένα έντονο συσχετισμό της μέτρησης integration με ακτίνα 3, με την πυκνότητα της ροής της κίνησης των πεζών. Αυτό συνδέεται και με τη βασική ιδέα της ανάλυσης των δικτύων, ότι όσο περισσότερο συνδεδεμένος είναι ένας κόμβος στο σύνολο του δικτύου τόσο μεγαλύτερη είναι η ροή, πχ. της πληροφορίας από αυτόν. Και επομένως αποτελεί ένδειξη κεντρικότητας του κόμβου στο σύνολο του δικτύου.

1. Το DepthmapX είναι ένα πρόγραμμα εφαρμογής λογισμικού, που εκτελεί μια σειρά αναλύσεων στο χωρικό δίκτυο, με σκοπό να κατανοήσει τις κοινωνικές διεργασίες μέσα στο δομημένο περιβάλλον.

Αναλύοντας αρχικά το χάρτη (axial map), αποτέλεσμα του προγράμματος, πριν την Πράσινη Γραμμή εντοπίζεται μια κεντρικότητα στην εντός των τειχών πόλη, που προκύπτει από την ενσωμάτωση. Κεντρικότητα που ταυτίζεται όντως με το εμπορικό κέντρο της πόλης, καθώς με κόκκινο χρώμα εντοπίζονται οι δύο κυριότεροι και εμπορικότεροι δρόμοι της Λευκωσίας, Ερμού και Λήδρας, κατά τη περίοδο που μελετάται. Ακόμη, παρατηρείται μια κεντρικότητα ανατολικά των τειχών, και μια γενικότερη προδιάθεση για ανάπτυξη της πόλης στον εξωτερικό δακτύλιο περιμετρικά των τειχών, με μια έντονη διάχυση προς τα νότια. Το αποτέλεσμα του προγράμματος είναι σύμφωνο και ταυτίζεται με την πραγματική εικόνα ανάπτυξη της πόλης, όπως εμφανίζεται και σε προηγούμενο κεφάλαιο, την χρονική εκείνη περίοδο.

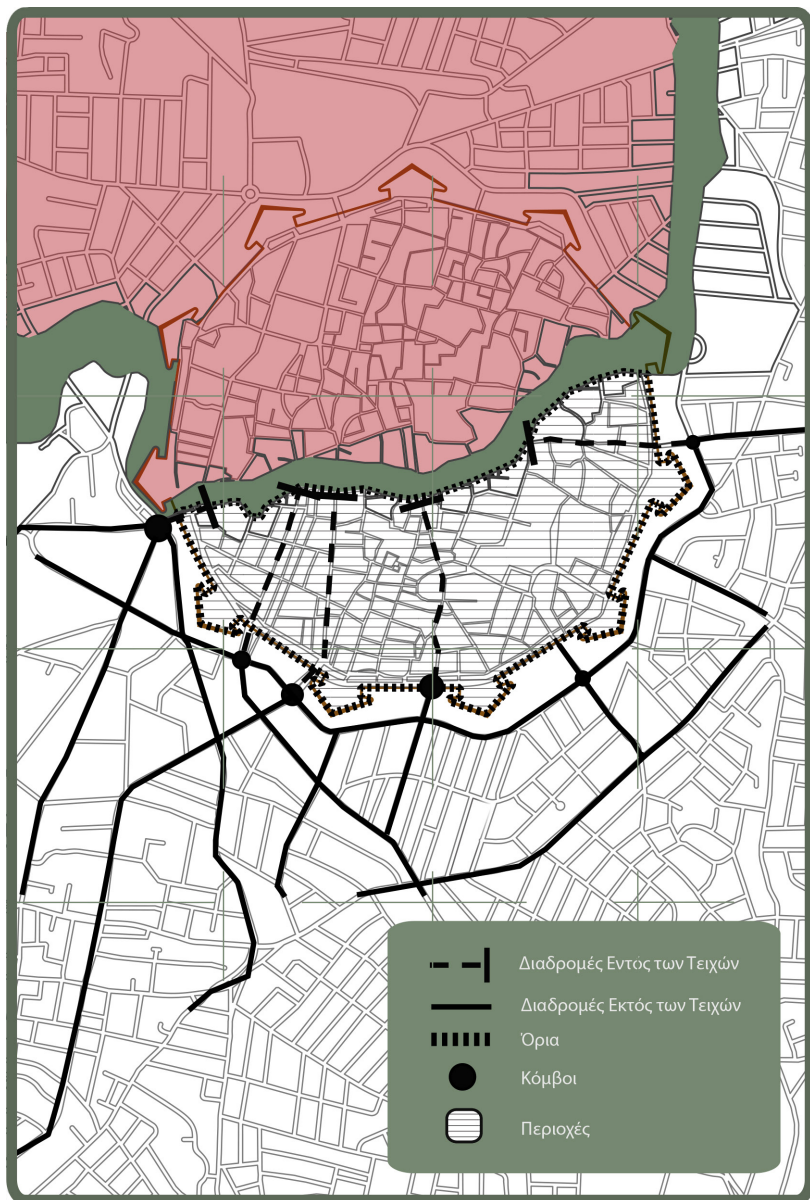
Στο χάρτη(axial map) μετά το διαχωρισμό της πόλης και τη δημιουργία της Πράσινης Γραμμής, παρατηρούνται αλλαγές στις ιεραρχίες ενσωμάτωσης των δρόμων, αλλά όχι τόσο έντονες μετατοπίσεις κεντρικότητας, που να δικαιολογούν την ερήμωση του ιστορικού πυρήνα. Αντίθετα, μετά το διαχωρισμό εντοπίζεται μια συσπείρωση καλά ενσωματωμένων δρόμων που μετατοπίζει ελαφρά ανατολικότερα το κέντρο εντός των τειχών. Κεντρικότητα η οποία όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική εικόνα ανάπτυξης της πόλης. Ενώ η περιοχή νότια των τειχών, σε σχέση με την ενσωμάτωση, παραμένει σχεδόν αμετάβλητη, με τους δρόμους να παραμένουν σε ένα αρκετά καλό βαθμό ενσωμάτωσης. Η νότια περιοχή την περίοδο μετά το 1974, αναπτύσσεται όμως ραγδαία και μετατρέπεται στο νέο εμπορικό και διοικητικό κέντρο, γεγονός που δεν ταυτίζεται με τα αποτελέσματα του DepthmapX.

Μέσα από τη συγκριτική διαδικασία των αποτελεσμάτων, γίνεται αντιληπτό πως η ερήμωση και ο μαρasmus του ιστορικού πυρήνα της πόλης, και παράλληλα η ραγδαία ανάπτυξη της νότιας περιοχής της πόλης, δεν δικαιολογείται σύμφωνα με τις πρακτικές και τα εργαλεία του Space Syntax. Επομένως μπορούμε να δεχτούμε, ίσως αυθαίρετα, πως κάποιοι άλλοι παράγοντες, που δεν σχετίζονται με το αστικό δίκτυο δρόμων και τη συγκρότηση της πόλης, επηρέασαν σημαντικά την ανάπτυξη της πόλης. Παράγοντες κοινωνικοί, αναπαραγμένοι στο χώρο, μέσα από νοητικούς χάρτες του υποκείμενου που τον ενεργοποιεί, τον άνθρωπο. Αν προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε την νέα «εικόνα της πόλης», όπως μετασχηματίζεται μετά την διάλυση και την ανακατασκευή του υπόβαθρου της, ίσως εντοπίσουμε και κατανοήσουμε τους παράγοντες αυτούς.

Axial Map. Intergration $r=n$. Πρίν την δημιουργία της Πράσινης Γραμμής.

Axial Map. Intergration $r=n$. Μετά την δημιουργία της Πράσινης Γραμμής.

Διάγραμμα Νοητικού Χάρτη. Ιδία Επεξεργασία

VIII. «Η εικόνα της Λευκωσίας»

Για την κατασκευή της «νέας» νοητικής δημόσιας εικόνας πρέπει να ανατρέξουμε και πάλι στην θεωρία του Kevin Lynch. Όπως είχαμε προαναφέρει ένα από τους πιο σημαντικούς παράγοντες στο wayfinding, το έμφυτο σύστημα πλοήγησης του κάθε ανθρώπου, είναι η νοητική εικόνα του περιβάλλοντος χώρου όπως αυτή δημιουργείται από το υποκείμενο, προϊόν της άμεσης επαφής με το χώρο, όσο και της μνήμης από προηγούμενες εμπειρίες.

Με το διαχωρισμό της πόλης και την αλλαγή του ιστού της, το σύστημα πλοήγησης «μπερδεύεται» και χρειάζεται να επεξεργαστεί και να επαναπροσδιορίσει τα νέα δεδομένα. Στη πόλη όμως της Λευκωσίας, και ειδικά στην εντός των τειχών πόλη με τα στενά και λαβυρινθώδη δρομάκια και τα νέα αδιέξοδα που δημιουργούνται λόγω της κατάστασης, επικρατεί μια χαοτική και ασαφής εικόνα που δύσκολα μπορεί να αποτυπωθεί και να αφομοιωθεί από μυαλό του περιηγητή της πόλης. Γίνεται τότε σαφές πως το σύστημα πλοήγησης δυσλειτουργεί και η αίσθηση αποπροσανατολισμού, σε συνδυασμό με μνήμες φορτισμένες αρνητικά από το γεγονός του πολέμου, προκαλεί αμηχανία και φόβο.

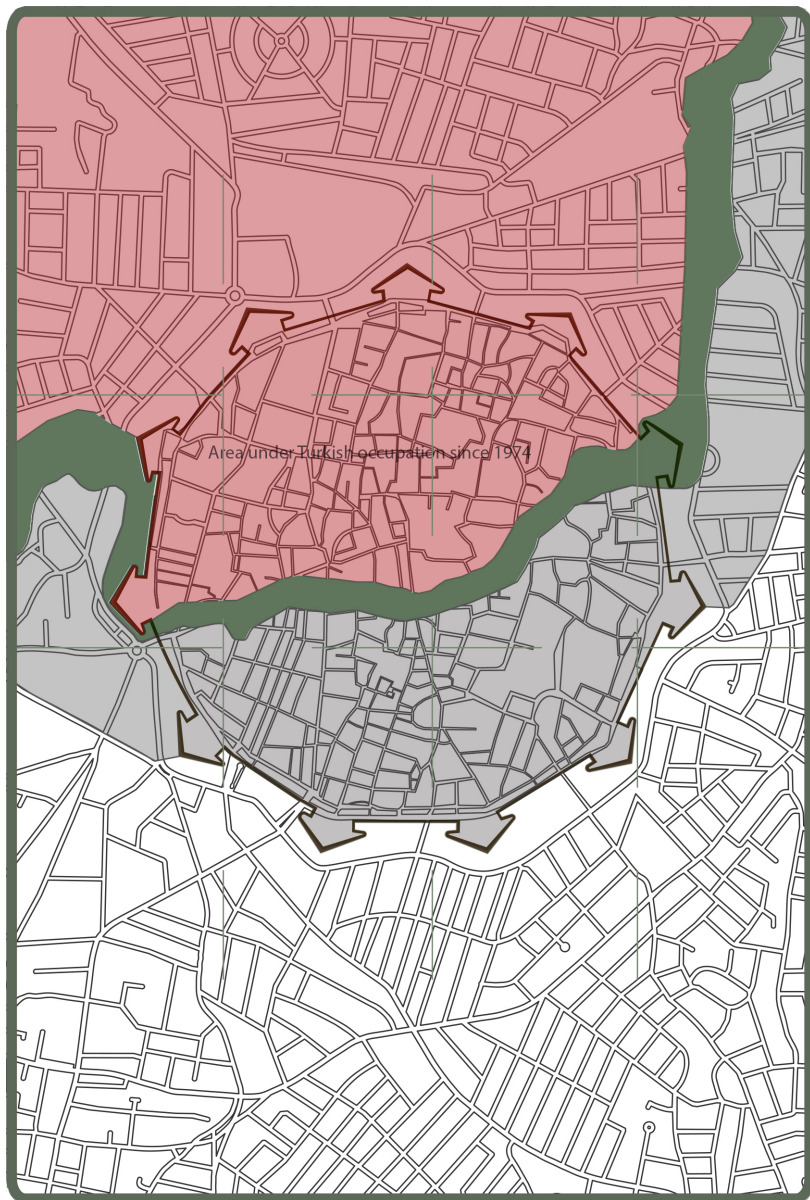
"Dead End". Εικόνα από προσωπικό αρχείο

Αν αποδομήσουμε και αναλύσουμε τους νοητικούς χάρτες στις φυσικές μορφές που τους αποτελούν, τις διαδρομές, τα όρια, τις περιοχές, τους κόμβους και τα τοπία, μπορούμε ίσως να κατανοήσουμε το πώς συνθέεται η νέα εικόνα της πόλης.

Κινούμενοι στον ιστορικό πυρήνα οι δρόμοι-διαδρομές καταλήγουν σε αδιέξοδα, η χωρική συνέχεια διακόπτεται, και οι άνθρωποι έχουν δυσκολία στην ανίχνευση μια συνέχειας στον ιστό, γεγονός που προκαλεί ένα δυσάρεστο συναίσθημα, καθώς ο περιπλανητής έχει ανάγκη να νιώθει μια ασφάλεια, αρέσκεται να γνωρίζει από πού ξεκινάει και που καταλήγει κάθε διαδρομή. Ενώ όπως είχαμε αναφέρει και σε προηγούμενο κεφάλαιο, διαδρομές που έχουν σχετικό βαθμό συνέχειας, συνηθίζονται να επιλέγονται. Η πόλη τότε αποκτά ένα νέο χαρακτήρα, λόγω του φυσικού αυτού χαρακτηριστικού της, που καθορίζει τη νέα της ταυτότητα και ισχυροποιεί τη «θέση» της στο χάρτη ως μια περιοχή που οριοθετείται αυστηρά από τα ενετικά τείχη και την πράσινη γραμμή. Παράλληλα οι «πύλες»/γέφυρες περιμετρικά των τειχών λειτουργούν ως κόμβοι που συνδέουν τις δύο περιοχές εντός και εκτός των τειχών.

Επομένως γίνεται κατανοητό γιατί όλο και λιγότεροι άνθρωποι επιλέγουν να κινηθούν στα μονοπάτια της παλιάς Λευκωσία. Καθώς ο περιπλανητής βρίσκεται στους κόμβους και σκέφτεται την επικείμενη μετακίνηση του, η «γκρίζα» περιοχή της εντός των τειχών πόλη με τους στενούς χαοτικούς δρόμους που οδηγούν σε αδιέξοδα, εμφανίζεται ως μια «ασάφεια» στο χάρτη και όλο και μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού επιλέγει να μετακινηθεί προς την περιοχή εκτός των τειχών, όπου το υπόβαθρο του χαρακτηρίζεται από μία κανονικότητα και έχει πιο συγκεκριμένη μορφή, δημιουργώντας ένα «αξιόπιστο» και αναγνώσιμο περιβάλλον. Η «Παλιά» Λευκωσία λειτουργεί ως δευτερεύουσα επιλογή και οι άνθρωποι/κοινωνική πόλη, εγκαταλείπει την υλική/φυσική πόλη του ιστορικού πυρήνα, που αφήνεται στο μαρασμό.

Ταυτόχρονα η Πράσινη Γραμμή μοιάζει να καταγράφεται στο μυαλό των ανθρώπων ως ένα τοπία, ένα σημείο αναφοράς που όμως φορτίζεται αρνητικά από τη μνήμη του πολέμου, αποτρέποντας τον περιπλανητή να κινηθεί κατά μήκος του. Η Πράσινη Γραμμή αναγάγετε σε ένα σύμβολο και η «αξία» του σαν αρνητικό τοπία αυξάνεται. Ο συμβολισμός που δόθηκε στη γραμμή κατάπαυσης πυρός, ίσως αποτέλεσε και ένα από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την ερήμωση του κέντρου. Λειτουργώντας ως ένα σύμβολο φόβου, δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας που μεγαλώνει όσο κανείς την πλησιάζει.

Διάγραμμα νοητού-αόρατου όριο. Ιδία Επεξεργασία

ΙΧ. Πράσινη Γραμμή

Μετά την εισβολή, στη πράσινη γραμμή/νεκρή ζώνη/ζώνη απομόνωσης, δόθηκε πάχος. Τα Ηνωμένα Έθνη είχαν εγκατασταθεί εκεί, και ο στόχος της ζώνης ήταν να δημιουργήσει μια απόσταση «ασφαλείας» μεταξύ των δύο κοινοτήτων για την αποφυγή συγκρούσεων, τόσο μέσω της όρασης όσο και του ήχου. Θεωρητικά ένα άτομο από κάθε πλευρά μπορεί να φτάσει (ή θα μπορούσε να φθάσει), μέχρι τη γραμμή του αντιπάλου.

Ποιος έχει δει την νεκρή ζώνη; Υπάρχει πραγματικά; Όταν μια τέτοια ζώνη περνά μέσα από ένα ζωντανό οργανισμό όπως το κέντρο της πόλης, τότε η ύπαρξή της είναι εντονότερη. Όταν περνά όμως από χωράφια, πεδιάδες και βουνά γίνεται ένα φάντασμα, ένα αβέβαιο σύννεφο, χωρίς σαφή όρια. Σε ερημικές περιοχές χωρίς ανθρώπους, η ύπαρξη της πράσινης γραμμής φαίνεται άσκοπη.

«Βλέπεις την περιοχή εκεί; Πιστεύεις ότι είναι στην απαγορευμένη ζώνη; Μπορούμε να πάμε εκεί; Δεν ξέρω.»

Η έρευνα-αναζήτηση για ένα αντικείμενο ή ένα μέρος που μπορείς να δεις στο βάθος σε μια περιοχή κοντά στη νεκρή ζώνη, συνήθως σταματά μετά από αυτές τις ερωτήσεις, επειδή συνήθως είναι δύσκολο να αναγνωρίσεις σε ποιου την «πλευρά» είναι. Η περιοχή γύρω από τη νεκρή ζώνη απορροφάτε από την «μαύρη τρύπα». Ο καθένας ξέρει περίπου που οροθετείται η απαγορευτική γραμμή, το όριο, για λόγους προσωπικής ασφάλειας, αλλά λίγοι γνωρίζουν τις ακριβείς διαστάσεις και την ακριβή τοποθέτηση του στο χάρτη. Ο άνθρωπος-υποκείμενο κατά την είσοδο στην περιοχή γύρω από τη ζώνη, αρχίζει να αισθάνεται την ηλεκτρική ενέργεια του πεδίου που τον απειλεί. Το κενό σε γοητεύει, και η θέαση του απορροφά όλες τις αισθήσεις.

Πράσινη γραμμή, μία παράλληλη χωρική δομή που παρεμβαίνει μέσω της ιστορίας. Οι στρατιώτες ανοίγουν οπές που διαπερνούν το ένα κτίριο μετά το άλλο, φανερώνοντας χώρους, αυλές, αδιέξοδα, προσόψεις κλειστές και αποκλεισμένες. Μια παράλληλη πορεία, μία παράλληλη ιστορία. Σαν ένα είδος μνημειακού κτιρίου μέσα στην πόλη, οι κομμένοι δρόμοι και τα αδιέξοδα που βιώνουμε λειτουργούν σαν «πόρτες» αυτού του μνημείου. Παρά το γεγονός ότι οι πόρτες του μνημειώδους αυτού κτιρίου είναι πολύ καλά σφραγισμένες με σημαίες, στρατιώτες και με μια απόλυτη απαγόρευση διέλευσης, είναι ωστόσο, τα σημεία όπου η ζώνη αποκτά ουσία, με «ψυχικά» οδοφράγματα, και τείχη γεμάτα με γκράφιτι. Η πράσινη γραμμή μετατρέπεται σε ένα σύμβολο, από το ορατό στο αόρατο.

Το «τραύμα» είναι παντού, σε κάθε επίπεδο και γι' αυτό συχνά πουθενά. Το τοπίο της σύγκρουσης στη Λευκωσία δεν αντανακλάται μόνο στο χτισμένο και στο συμβολικό περιβάλλον αλλά και στο μυαλό των ανθρώπων. Αόρατα σύνορα, φτιαγμένα από την υλική και κοινωνική διαίρεση, αντικαθιστούν τα ορατά υλικά σύνορα. Η κάθε πλευρά αντιλαμβάνεται το χώρο ως υλικό και κοινωνικό, όπου το χτισμένο περιβάλλον αλληλεπιδρά με τη μνήμη, την ιστορία, της κοινωνικές σχέσεις και τη δράση. Παρουσιάζει την «άλλη» πλευρά ως κενό χώρο, ενώ τοποθετείται στο όριο του σχεδίου αποφεύγοντας την αποδοχή της ύπαρξης του «άλλου».

Το πραγματικό-ορατό όριο της πράσινης γραμμής μετατοπίζεται. Η κάθε κοινότητα, έχει μια δική της «κοινή εικόνα» της πόλης και αυτό γίνεται αισθητό μέσα από τους νοητικούς χάρτες των κατοίκων. Η πράσινη γραμμή διαστέλλεται και το πραγματικό της πάχος μεγαλώνει και παρασέρνει μέσα της σχεδόν ολόκληρη την εντός των τειχών Λευκωσία.

Το νοητό-αόρατο όριο, τα «νέα τείχη», μοιάζουν να ταυτίζονται με τα ενετικά. Για τον Ελληνοκύπριο πολίτη η παλιά πόλη της Λευκωσίας, αποτελεί μέρος αυτού του No man's Land, αποφεύγει να περάσει τις «πύλες» των τειχών, γιατί όσο πιο κοντά κινείται κανείς στην πράσινη γραμμή ο κίνδυνος μεγαλώνει και το αίσθημα της ανασφάλειας αυξάνεται. Ή ίσως γιατί όσο πιο κοντά κινείται στην πράσινη γραμμή βλέπει και «θυμάται» τον πόλεμο;

Ο ρόλος των τειχών αντιστρέφεται, προστατεύει το έξω από το μέσα. Η κινητικότητα μέσα στην εντός των τειχών πόλη, μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα μειώνεται δραματικά. Η περιοχή απομονώνεται και δεν παρατηρείται κανένα είδους ανάπτυξη. Η παλιά Λευκωσία προχωρά στους ρυθμούς του χθες και του προχθές.

Οι στρατιώτες και η νεκρή ζώνη υπάρχουν μόνο όπου υπάρχουν άνθρωποι. Όπου δεν υπάρχουν άνθρωποι, παύει να υφίσταται. Από τη στιγμή που υπάρχει ένα πρόσωπο παρόν, η νεκρή ζώνη αποκτά υλική και χωρική υπόσταση. Ίσως, η ζώνη είναι απλά ένα προϊόν της φαντασίας μας, μια ιδέα; Ναι. Αλλά προκειμένου να αποφευχθούν τα σφάλματα, η ιδέα, θα πρέπει να κατασκευαστεί και να αναπαραχθεί βάση ορισμένων σημείων κατά τρόπο ώστε να καθίσταται πιο πραγματική.

Χ. Κοινωνικός Διαχωρισμός

Η χωρική και κοινωνική ανάλυση στη πόλη της Λευκωσίας αποκαλύπτει πως πίσω από πολλές ομοιότητες, παρόμοια χωρική και κοινωνική «γλώσσα» (συστατικά), κρύβονται μεγάλες διαφορές στην εθνική ταυτότητα. Η πράσινη γραμμή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί καλύτερα ως «πολιτιστικό ρήγμα». Σύμφωνα με τον Samuel Huntington, χωρίζει δύο συγκρουόμενους πολιτισμούς. Από τη μια πλευρά ο Χριστιανισμός/η δύση/ο εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη, και από την άλλη πλευρά ο Ισλαμισμός/η Ανατολή/ο Τρίτος Κόσμος.

«Τα σύνορα οριοθετούνται γιατί οι κοινότητες αλληλεπιδρούν με οντότητες από τις οποίες διαφοροποιούνται ή θα ήθελαν να διαφοροποιηθούν.»

Barth¹

Πρωταρχικής σημασίας στοιχείο για τον διαχωρισμό είναι το πώς η κάθε πλευρά βλέπει τον εαυτό της σε σχέση με τον «άλλο», και το πώς αυτές οι απόψεις επηρεάζουν τις αντιλήψεις για τα «δικαιώματα» της κάθε κοινότητας σε σχέση με τη γη.

Οι Ελληνοκύπριοι τονίζουν την «διαχρονική» τους κυριαρχία στο νησί, εντοπίζοντας τις ρίζες τους στις αρχές τους Ελληνικού πολιτισμού και την συνέχεια της «ελληνικότητας» τους μέσα από το πέρασμα των χρόνων, στην κληρονομιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου και στη δόξα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αυτή η πολιτιστική και εθνική «συνέχεια» υπερίσχυσε των αντιξοοτήτων και των διάφορων «βάρβαρων», που επαναλαμβανόμενα μέσα στους αιώνες, προσπάθησα να κυριαρχήσουν στο νησί. Για αυτό και οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν τον εαυτό τους ως «αυτόχθονες» του νησιού, και αυτόματα νόμιμοι δικαιούχοι του καθώς σύμφωνα με τα πιστεύω πολλών η «Κύπρος είναι Ελληνική», έναντι των Τουρκοκυπρίων που «εισήχθησαν» αργότερα.

Οι Τουρκοκύπριοι χρησιμοποιώντας ως επιχειρήμα την γεωγραφική θέση της Κύπρου, χαρακτηρίζουν τη νήσο ως κομμάτι της ηπειρωτικής Ανατολής, από την οποία, όπως υποστηρίζουν, προήλθαν οι πρώτοι άποικοι, με τους οποίους βρίσκουν μια αρχέγονη σύνδεση. Ταυτόχρονα αναγνωρίζουν πως οι πιο δυνατές ρίζες τους με το νησί, αλλά κυρίως και η πολιτιστική τους κληρονομιά, προέρχεται από τους Οθωμανούς, που κατέκτησαν την Κύπρο το 1571 και την κυβέρνησαν για 300 χρόνια.

1. Thomas Fredrik Barth, νορβηγός κοινωνιολόγος και ανθρωπολόγος ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με το θέμα της εθνογραφίας και των συνόρων όπως αυτά διαμορφώνονται από κοινότητες κοινής κουλτούρας. Barth T. F., *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Εκδ: Allen & Unwin, Oslo 1969.

Η παρουσία της Μουσουλμανικής κοινότητας εισήγαγε χωρικά συνακόλουθα, με τη δημιουργία «καθαρών εθνικοτήτων» χωριά, αλλά και «μικτών εθνικοτήτων» χωριών, στα οποία όμως οι μουσουλμάνοι διέμεναν σε αισθητά διακριτές περιοχές και διαφοροποιούνταν από τους χριστιανούς.

Θα ήταν σημαντικό να αναφέρουμε πως η ετερογένεια δεν οδήγησε σε «εθνική σύγκρουση» κατά την Οθωμανική περίοδο, καθώς όπως φαίνεται τα κοινωνικά όρια ήταν πολύ πιο ρευστά. Ο «Αγγλικός Ζυγός» συνέβαλε σημαντικά στη διαμάχη ανάμεσα στις δύο κοινότητες, αλλά και στην δημιουργία του εθνικιστικού αισθήματος, με τους ελληνοκύπριους να αγωνίζονται για την Ένωση με την Ελλάδα, ενώ οι Τουρκοκύπριοι, από αντίδραση, για το διαχωρισμό της νήσου (Τακσίμ).

«Τα συμβολικά όρια, είναι «γραμμές» που περιλαμβάνουν και ορίζουν κάποιους ανθρώπους, ομάδες και πράγματα, ενώ αποκλείουν κάποιους άλλους/άλλα.»

Epstein²

Σημαντικό είναι να κατανοήσουμε πως τα μέλη μιας ομάδας-κοινότητας που ορίζεται από όρια (υπαρκτά ή νοητά), νιώθουν πως έχουν κάτι κοινό μεταξύ τους, το οποίο τους κάνει να θέλουν να διαφοροποιηθούν από τα μέλη μιας άλλης υποθετικής ομάδας, δημιουργώντας έτσι συμβολικές κοινότητες και νέες κοινωνικές ομάδες.

Οι διακρίσεις που διαχωρίζουν δύο κοινότητες μπορούν να εκφραστούν μέσω κανονιστικών απαγορεύσεων (ταμπού), πολιτισμικές στάσεις και πρακτικές, και γενικότερα από μοτίβα που δημιουργούνται από το δίπολο συμπάθειας-αντιπάθειας, στοιχεία που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία κοινωνικού διαχωρισμού και κοινωνικών ανισοτήτων στη κοινωνία. Επιπρόσθετα σύμφωνα με τον Anthony P. Cohen³ «τα άτομα μιας ομάδας, είναι ικανά να δημιουργήσουν μια κοινή κουλτούρα, ζωτικής σημασίας για την δημιουργία μιας συμβολικής κοινότητας, που θα παρέχει νόημα και ταυτότητα», δημιουργώντας στοιχεία τα οποία για συγκεκριμένους λόγους και από συγκεκριμένες οπτικές τείνουν να μοιάζουν μεταξύ τους, δημιουργώντας μια κοινή κοινωνική μνήμη, ενώ δακτυλοδείχνουν τα στοιχεία από τα οποία διαφέρουν.

2. Cynthia Fuchs Epstein, αμερικανίδα κοινωνιολόγος η οποία ασχολείται έντονα με θέματα που αφορούν τις διακρίσεις λόγω φύλου. Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality, 1992.
3. Ο Anthony P. Cohen είναι βρετανός κοινωνιολόγος, και το πιο πάνω απόσπασμα είναι από το βιβλίο του The symbolic construction of community, 1985, σελ.14.

Εικ. 2: Στο κολάζ παρουσιάζονται εικόνες που συναντάει κανείς στη καθημερινότητα του. Εικόνες που ενισχύουν το κοινωνικό διαχωρισμό και αποτελούν κυρίαρχο παράγοντα σε σχέση με τη δημιουργία της κοινωνικής μνήμης.

Δεν ξεχνώ

Το λιμάνι της Κερύνειας

Μονόγραμμα

Όνομα

Τάξη

Σχολείο

Θέμα

XI. Κοινωνική Μνήμη

Το πώς «οι κοινωνίες θυμούνται» συνδέεται άμεσα με την έννοια της συλλογικής μνήμης η οποία στις κοινωνικές επιστήμες, επηρεασμένη από το έργο του Maurice Halbwachs¹, αναφέρεται στον τρόπο που τα άτομα θυμούνται, όχι όμως ως μεμονωμένα άτομα αλλά ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας. Τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία υπάρχουν τα άτομα κατά τη διάρκεια της ζωής τους, όπως η οικογένεια ή η εθνική, πολιτική και θρησκευτική ομάδα, επηρεάζουν άμεσα τη μνήμη. Όπως έχει δείξει ο Halbwachs, η συλλογική μνήμη δεν είναι δεδομένη, δεν είναι μια ανάμνηση, μια ανάκληση του παρελθόντος· η κοινωνική μνήμη είναι αντιθέτως κοινωνικά κατασκευασμένη.

Η κοινωνική μνήμη είναι έτσι μια διαδικασία στην οποία εμπλέκεται ενεργητικά το άτομο, αλλά περιλαμβάνει και ένα πλέγμα εξωτερικών προς το άτομο σχέσεων, μορφών και αντικειμένων που στηρίζουν, εξαντικειμενοποιούν και ενσαρκώνουν το παρελθόν. Μια τέτοια θεώρηση της κοινωνικής μνήμης, τη συνδέει άμεσα με την εξουσία ή την «κοινωνική αυθεντία» και αυτό γιατί οι αντιλήψεις του παρόντος που φιλτράρουν τον τρόπο που βλέπουμε το παρελθόν είναι εμποτισμένες από συμφέροντα, πεποιθήσεις, ιδεολογίες, πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες αλλά και από προσδοκίες του παρόντος. Έτσι, η εξουσία ή οι κυρίαρχες ομάδες εκμεταλλευόμενες τη διαδικασία αυτή σχηματισμού της κοινωνικής μνήμης, προωθούν συγκεκριμένους τρόπους κατανόησης του παρελθόντος με σαφείς προεκτάσεις σχετικά με τον έλεγχο των αντιλήψεων του παρόντος.

Στην περίπτωση που μας απασχολεί εδώ η Κύπρος, και συγκεκριμένα η παλιά Λευκωσία, παρουσιάζεται ως προνομιακό πεδίο παρατήρησης του τρόπου που τα άτομα θυμούνται ως μέλη μιας ομάδας και των αντιλήψεων για το παρελθόν που προωθούνται από τις κυρίαρχες ομάδες. Η Γραμμή κατάπαυσης του πυρός ερμηνεύεται διαφορετικά, αναλόγως από την οπτική με την οποία την κοιτάς. Για τους Τουρκοκύπριους μπορεί να σημαίνει προστασία(?) των δικαιωμάτων τους και ασφάλεια, για τους ελληνοκύπριους στέρηση δικαιωμάτων και αποκλεισμό, σε κάθε περίπτωση όμως σημαίνει τεχνητό διαχωρισμό που έχει αφομοιωθεί στην καθημερινότητα των κατοίκων της πόλης που απέχουν σε ορισμένα σημεία μόλις 100-150 μέτρα.

Η άλλη πλευρά ήταν για χρόνια μια εικόνα, ένα κινηματογραφικό κάδρο-background της ζωής. Μέσα από χαραμάδες και τρύπες στο τείχος, το σύνολο των οποίων έδινε μερική στατική αναπαράσταση του τι υπάρχει εκεί ή τι υπήρχε, μαζί με την συντηρημένη έχθρα που διακηρύσσουν αφίσες, σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να επιτευχθεί η όποια επικοινωνία ανάμεσα στους κατοίκους

της, πλην των στρατιωτών που αντιπαράσσονται στα οδοφράγματα και το διαφυλάσσουν.

Η διαλεκτική αυτή σχέση μεταξύ κοινωνικής μνήμης και κυρίαρχων αντιλήψεων για το παρελθόν εκδηλώνεται και εμποδίζεται μέσω διαφόρων τρόπων, όπως την κατασκευή της επίσημης ιστορίας, την περιοδική τέλεση εθνικών εορταστικών-μνημονικών τελετών, την ανέγερση μνημείων στον δημόσιο χώρο και μουσεία που αποσκοπούν στη προπαγάνδα των κατοίκων της πόλης ώστε να μην ξεχάσουν ποτέ ότι δεν μπορούν να ζουν μαζί, συναντώνται και στα δυο τμήματα της πόλης, στοιχεία σημαντικά για τη νοηματοδότηση υλοποιήσεων της κοινωνικής μνήμης. Χαρακτηριστικό το Ελληνοκυπριακό «Δεν Ξεχνώ» βαθιά χαραγμένο στη μνήμη της νέας γενιάς σύμβολο με το οποίο ερχόμαστε σε επαφή από τη σχολική ηλικία. Διακηρύττει: Δεν Ξεχνώ ότι το Βόρειο τμήμα είναι και αυτό πατρίδα μας, Δεν ξεχνώ ή δεν με αφήνουν να ξεχάσω την καταστροφή για να παραμένει άσβεστη η ελπίδα για επιστροφή στις πατρογονικές εστίες, όπως συνηθίζεται να λέγεται, για την επιστροφή της γης στους νόμιμους κάτοχους της, χωρίς ωστόσο να μας νοιάζει τι θα απογίνουν οι τωρινό τους κάτοικοι. Η γενιά που έζησε την καταστροφή χαρακτηρίζεται από τον τίτλο του πρόσφυγα και τίτλος που την καθορίζει, τίτλος που κληροδοτείται και στην επόμενη γενιά που δεν γνώρισε τα μέρη αυτά, για να θυμάται και να αναπολεί τις προηγούμενες εστίες.

Η σημαία που βρίσκεται σχεδιασμένη με άσπροχρώμα σε τεράστιες διαστάσεις στην οροσειρά του Πενταδάκτυλου, σηματοδοτημένος με φωτισμό για να είναι ακόμη πιο ορατή τα βράδια σαν ένα είδος σφραγίδας ιδιοκτησίας, είναι ένα ξεκάθαρο σύμβολο του διαχωρισμού, ιδιαίτερα «ειρωνικό» για κάθε ελληνοκύπριο. Ωστόσο έχει ενσωματωθεί σαν εικόνα στην μνήμη μας, όπως και πολλά άλλα σύμβολα οπότε τελικώς λειτουργεί αποσπασματικά και μόνο εφόσον κανείς αναλογιστεί τη σημασία του συμβόλου.

Στην κατασκευή των εθνικών ιστοριών, που προσφέρουν την απαραίτητη συνέχεια για το σχηματισμό του εθνικού υποκειμένου, τέτοιες πρακτικές διαπλέκονται μεταξύ τους και τελικά επηρεάζουν την κοινωνική αλλά και προσωπική ζωή των ατόμων συγκροτώντας την κοινωνική μνήμη ως μια ανακατασκευή του παρελθόντος υπό το φως του παρόντος. Τα κυρίαρχα νοήματα της πράσινης γραμμής που προωθούνται στην κάθε πλευρά εκφράζουν την κατασκευή των εθνικών ιστοριών, και τελικά ωθούν το όριο στο να λειτουργεί ως μια υλοποίηση της κοινωνικής μνήμης. Με αυτόν τον τρόπο τα άτομα βιώνουν το όριο με συγκεκριμένους τρόπους όλα όσα αυτό περικλείει και αποκλείει. «Γιατί εκεί όπου υπάρχουν δύο πλευρές (ο τρόπος με τον οποίο βιώνεται το όριο) εξαρτάται από το πώς η καθεμία ερμηνεύει το διαχωρισμό».

1. Maurice Halbwachs (1877–1945), γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, γνωστός για το έργο του σχετικά με το πώς δημιουργείται η κοινωνική μνήμη.
Maurice Halbwachs. *On Collective Memory*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1992.

XII. 2003. Μερική διάλυση του Ορίου - «Νέα Εποχή»

Μετά από 29 χρόνια, το 2003, το όριο «διασπάται» μερικώς και υπάρχει η δυνατότητα να περάσει κανείς από την μία πλευρά στην άλλη. Τα πρώτα τρία οδοφράγματα «ανοίγουν», αυτό στο Λήδρα Πάλας, των Στροβιλιών και του Περγάμου. Το γεγονός καταγράφεται ως ιστορικό, αλλά υπήρχαν και εξακολουθούν να υπάρχουν ενδοιασμοί για τη σκοπιμότητά τους. Στη συνέχεια άνοιξαν άλλα τέσσερα, αυτό του Αγίου Δομετίου, στον Αστρομερίτη, στην οδό Λήδρας και στον Λιμνίτη.

Έτσι το «όριο» αποκτά μια πόρτα ελέγχου, ένα πέρασμα στην άλλη πλευρά. Οι άνθρωποι μπορούσαν τώρα να διανύσουν αυτά τα απαγορευμένα 150 μέτρα που καθιστούσαν την άλλη πλευρά τον πιο μακρινό τόπο στον κόσμο. Το όριο αποκτά δύο πλευρές θέασης. Ο ενδιάμεσος χώρος όμως παραμένει άβιατος.

Έπειτα από την διάνοιξη των οδοφραγμάτων και κυρίως αυτού της οδού Λήδρας την 3η Απριλίου 2008, το προφίλ και η δυναμική της Παλιάς Πόλης αλλάζει σημαντικά. Το άνοιγμα του οδοφράγματος, είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της κινητικότητας και αλληλεπίδρασης μέσα στον πυρήνα της πόλης. Καθημερινά Έλληνοκύπριοι και τουρκοκύπριοι μετακινούνται από το ένα κομμάτι της πόλης στο άλλο, γεγονός που αναζωογονεί τον εμπορικό τομέα του κέντρου της Λευκωσίας. Τόσο οι Έλληνοκύπριοι, όσο και οι Τουρκοκύπριοι καταστηματούχες διαπίστωσαν πως μετά το άνοιγμα, αυξήθηκαν οι εργασίες τους. Οι καταστηματούχες σε βορρά και νότο ήταν πλέον αισιόδοξοι για το μέλλον.

Ειδικά τα τελευταία πέντε χρόνια υπήρξαν μεγάλες αλλαγές στο λιανικό εμπόριο, με τους καταναλωτές να κατευθύνονται κυρίως στα εμπορικά κέντρα και σε περιφερειακές εμπορικές περιοχές των πόλεων. Παράλληλα υπάρχει και μια αλλαγή στον τρόπο κατανάλωσης, όπου η αγορά των προϊόντων πρέπει πλέον να αποτελεί εμπειρία και όχι μόνο το καθεαυτό αποτέλεσμα. Κατ' επέκταση, ενώ κύριοι εμπορικοί δρόμοι όπως η Λεωφόρος Μακαρίου στη Λευκωσία αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα, άλλες περιοχές όπως η Εντός των Τειχών Λευκωσία και η ευρύτερη περιοχή περνούν μια περίοδο άνθησης.

Ειδικότερα, στο ιστορικό κέντρο, και κυρίως στους δύο κεντρικούς δρόμους του, Λήδρας και Ονασαγόρου, λειτουργούν ως επί το πλείστον καταστήματα μόδας και καταστήματα που πωλούν φαγητό και ποτό. Συγκεκριμένα σε πρόσφατη έρευνα¹ που διαξυχθεί, παρατηρήθηκε πως το 39% των καταστημάτων της Λήδρας (44 από τα 112) και το 30% εκείνων της Ονασαγόρου (24 από τα 80), είναι καταστήματα μόδας. Αντίστοιχα, το 23% (26 καταστήματα) και το 21% (17 καταστήματα) των καταστημάτων των δύο οδών λειτουργούν ως εστιατόρια, μπαρ, καφέ, αναψυκτήρια, κτλ. Στις παρόδους των δύο κυρίων δρόμων υπάρχουν 26 καταστήματα από τα οποία τα 7 (27%) πωλούν ενδύματα και τα 5 (19%) φαγητό και ποτό.

1. Η έρευνα διενεργήθηκε από την Leaf Research, συμβουλευτική εταιρεία που παρέχει έρευνες αγορών ακινήτων. Η μελέτη βασίζεται στη συλλογή δεδομένων που πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο 2013 και αφορά 218 καταστήματα. http://www.leafresearch.com/public/Ledras-Onasagorou_GR.pdf

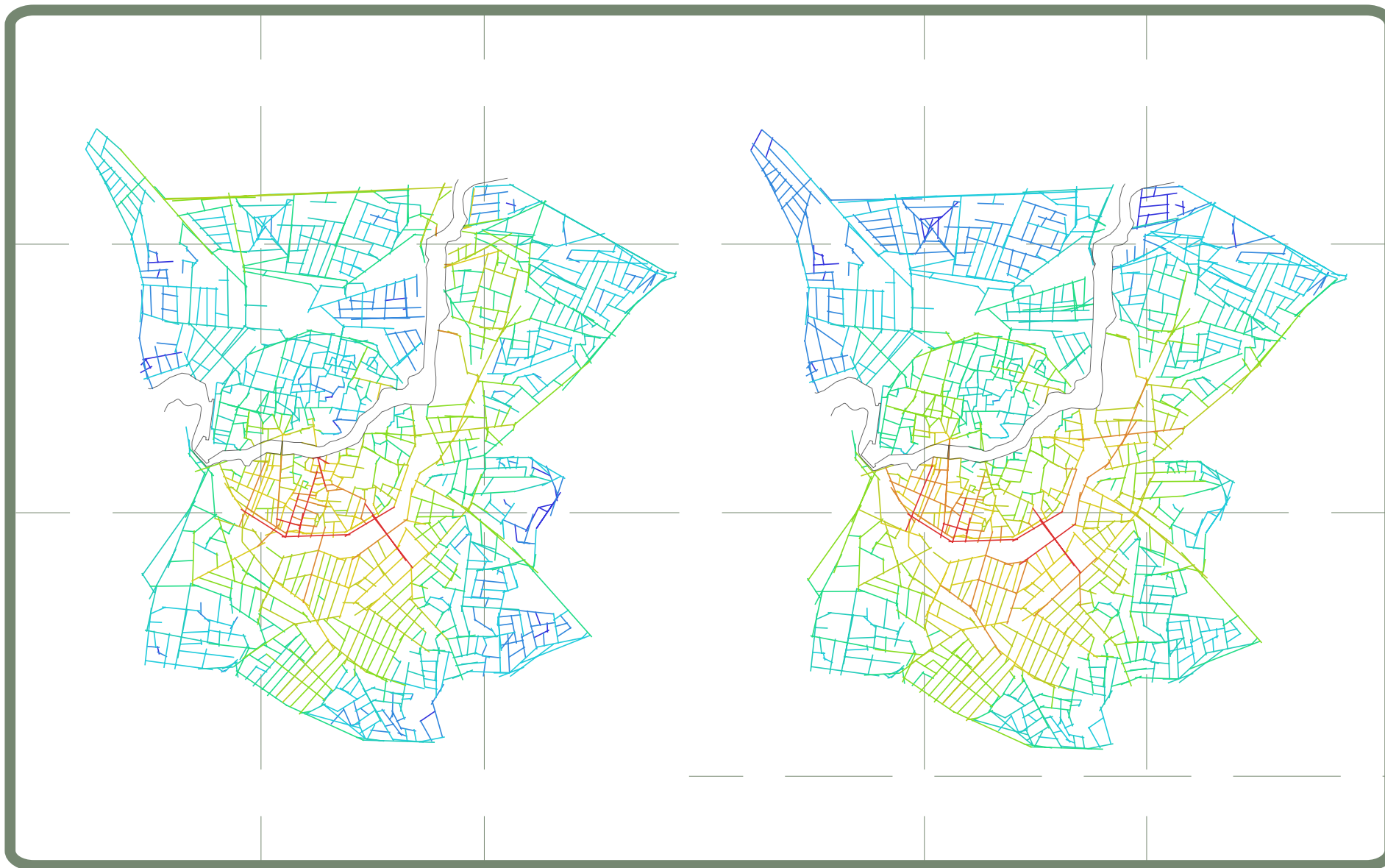
Παράλληλα τα τελευταία δύο χρόνια, αποτέλεσμα ίσως και κάποιο είδους εξευγενισμού επηρεασμένου από παραδείγματα του εξωτερικού, παρατηρείται έντονη τάση να ανοίγουν επισιτιστικές επιχειρήσεις ενώ αντίστοιχα το ενδιαφέρον για άλλου τύπου δραστηριότητες είναι περιορισμένο, λόγω και της οικονομικής κρίσης. Το 51% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον κλάδο φαγητού και ποτού είναι επιχειρήσεις που έχουν ανοίξει τα τελευταία δύο χρόνια. Από την άλλη, μόλις το 7% των καταστημάτων μόδας είναι «καινούργια» καταστήματα, δηλαδή που έχουν ξεκινήσει τη λειτουργία τους την τελευταία διετία. Από τα καταστήματα μόδας, ένα μεγάλο ποσοστό της τάξης του 30% είναι παλιά καταστήματα, που λειτουργούν πέραν των 30 χρόνων. Τα εστιατόρια, μπαρ κτλ αντίθετα αποδεικνύονται κατά πολύ λιγότερο μακρόβια με μόλις το 9% αυτών να λειτουργεί για 30 χρόνια ή περισσότερο. Η μέση διάρκεια λειτουργίας των καταστημάτων της Παλιάς Πόλης υπολογίστηκε στα 20.8 χρόνια. Ο μέσος όρος διαμορφώνεται καθώς στην οδό Ονασαγόρου η πλειοψηφία των καταστημάτων λειτουργεί για περισσότερα από 30 χρόνια ενώ στη Λήδρα τα περισσότερα από τα καταστήματα που λειτουργούν σήμερα άνοιξαν πριν από 3-10 χρόνια.

Γίνεται επομένως φανερό από τα παραπάνω το πως διαμορφώνεται το προφίλ της Παλιάς Πόλης. Παραμένουν κάποια αρκετά παλιά εμπορικά καταστήματα, ιδίως στην οδό Ονασαγόρου, τα οποία δραστηριοποιούνται στην πώληση ενδυμάτων (πώληση υφασμάτων κυρίως), αλλά ο τομέας αυτός είναι στατικός και δεν υπάρχει τάση για δραστηριοποίηση νέων επιχειρήσεων σε αυτόν. Παράλληλα είναι σαφής η τάση να ανοίγουν ολοένα και περισσότερες επισιτιστικές επιχειρήσεις και στις δύο οδούς, περισσότερο στην Ονασαγόρου.

Αντίθετα, στο δακτύλιο που βρίσκεται νότια περιμετρικά των τειχών, η ανάπλαση της Πλατείας Ελευθερίας, και περισσότερο η καθυστέρηση στην ολοκλήρωση των έργων, έχει λειτουργήσει ως ανασταλτικός παράγοντας. Μοιράζοντας και πάλι τη πόλη, δημιουργεί ένα νέο, σχεδόν αδιαπέραστο, όριο που δυσχεράνει την πρόσβαση στο κέντρο της Παλιάς Πόλης από την κεντρική επιχειρηματική ζώνη της πόλης και τη Λεωφόρο Μακαρίου.

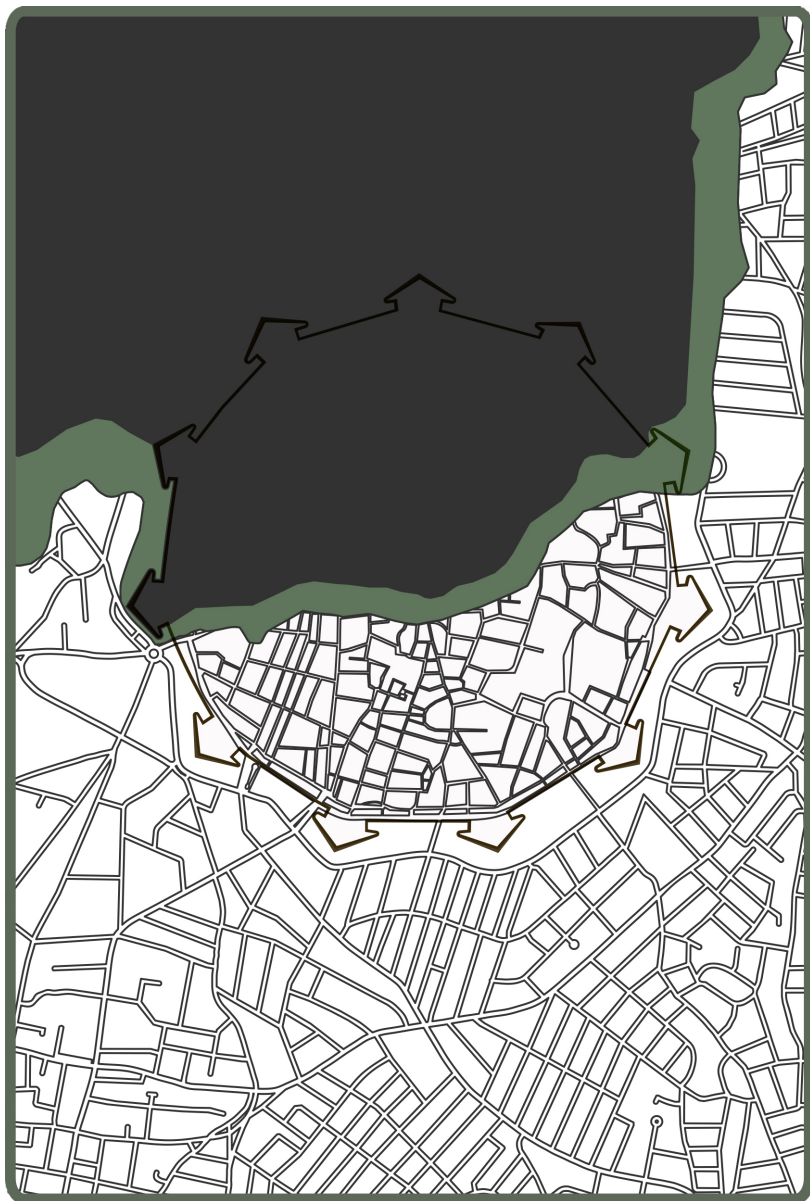
Αυτό γίνεται εμφανές και μέσα από τη χωρική ανάλυση του Space Syntax, για την υπάρχουσα κατάσταση της περιοχής. Μέσα από το αποτέλεσμα της ανάλυσης ενσωμάτωσης ($r=n$), προκύπτει πως με το διαχωρισμό της πόλης ιστορικό κέντρο - νότια περιοχή εκτός των τειχών, λόγω των εργασιών στη Πλατεία Ελευθερίας, εμφανίζεται μια συσπείρωση στην εντός των τειχών περιοχή. Οι ευνοϊκές συνθήκες κινητικότητας δικαιολογούν έτσι την μετατροπή της περιοχής ως εμπορικός πυρήνας/τοπικό και υπέρ-τοπικό κέντρο και παράλληλα την «ερήμωση» της περιοχής εκτός των τειχών. Επιπλέον σε σύγκριση με άλλες χρονικές περιόδους, μπορεί να θεωρήσουμε πως από τη στιγμή που τα αποτελέσματα του DepthmapX ανταποκρίνονται και συσχετίζονται με τη πραγματικότητα. Ερεθίσματα και εξωτερικοί παράγοντες, δεν επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που κινείται ο πολίτης μέσα στη πόλη της Λευκωσίας.

Σήμερα η αναζωογόνηση της εντός των τειχών πόλης, φαίνεται να συνεχίζεται παρόλη την ευρύτερη οικονομική κρίση, αφού οι πεζοδρομήσεις και ο πολεοδομικός σχεδιασμός φαίνεται να δημιουργούν τις αναγκαίες συνθήκες για νέους και οικογένειες να τις επισκεπτόνται.

Axial Map. Intergration $r=n$. Μετά τη διάνοιξη των οδοφργμάτων

Axial Map. Intergration $r=n$. Σημερινή κατάσταση με την αποκοπή της πλατείας

Διάγραμμα νοητού-αόρατου όριο μετά τη διάνοιξη των οδοφραγμάτων. Ιδία Επεξεργασία

XIII. Κοινωνική Αμνησία

Δεν πρέπει να ξεχνάμε. Δεν πρέπει να ξεχνάμε; «Δεν ξεχνώ...»

Με τη μερική «διάλυση» του ορίου ο κόσμος διχάζεται. Πολλοί είχαν μια σταθερή άποψη που επικρατούσε για χρόνια, θεωρούσαν ότι η πράσινη γραμμή δεν αποτελούσε σύνορα, διότι για πολιτικούς λόγους αν έκαναν το αντίθετο θα σήμαινε ότι δεχόντουσαν την ύπαρξη ενός νομικού κράτους. Με την άρση της απαγόρευσης διέλευσης στην «άλλη» πλευρά, ο κάθε ελεύθερος πολίτης αποτελεί μια τοπική ενεργοποίηση ενός δυναμικού μετώπου και διαμορφώνει πρακτικά την κατάσταση. Παράλληλα δημιουργείται το παράδοξο ότι ενώ η γραμμή κατάπαυσης υφίσταται στο χώρο και επικυρώνεται με την έντονη στρατιωτική παρουσία, υπάρχουν ανοίγματα, περάσματα σημειακά που δίνουν την ευκαιρία στους κάτοικους της πόλης να βιώσουν την άλλη πλευρά του τείχους έστω και προσωρινά.

Με την μετακίνηση από την μια πλευρά στην άλλη, επιτυγχάνεται η επικοινωνία και η παρατήρηση της «πραγματικής» εικόνας της εκάστοτε πλευράς, επηρεάζοντας ως ένα μεγάλο βαθμό τη μείωση της προκατάληψης που υπήρχε ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Σύμφωνα με τη θεωρία της διομαδικής επαφής που διατυπώθηκε αρχικά ως «υπόθεση της επαφής» από τον Gordon Allport¹ το 1954, όταν μέλη δύο ομάδων, που διατηρούν αισθήματα προκατάληψης η μια για την άλλη, έρθουν σε επαφή κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες η προκατάληψη μειώνεται.

Συγκεκριμένα, η επαφή πρέπει να παρέχει την ευκαιρία γνωριμίας και εξοικείωσης των ατόμων σε ανθρώπινο επίπεδο, να γίνεται κάτω από συνθήκες ίσου κύρους, να στοχεύει σε κοινούς στόχους και να στηρίζεται θεσμικά. Εδώ είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι με τον όρο επαφή εννοείται η επικοινωνία, η συνομιλία με μέλος της άλλης ομάδας και όχι το γεγονός ότι κάποτε μπορεί κάποιος απλά να βλέπει τα μέλη της άλλης ομάδας. Τα θετικά αποτελέσματα της επαφής, για ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού, αυξάνουν και την επιθυμία για συμβίωση και επανένωση με την άλλη κοινότητα και αυτό ισχύει και για τις δύο κοινότητες.

1. Gordon Willard Allport (1897–1967) Αμερικάνος Ψυχολόγος. Psaltis Charis. *Intergroup trust and contact in transition: A social representations perspective on the Cyprus conflict*. Markova & A. Gillesp. London 2011

"The war is over". Εικόνα από προσωπικό αρχείο

Για μια άλλη όμως μερίδα πληθυσμού, το άνοιγμα των οδοφραγμάτων «τσιμεντώνει τη διαίρεση». Τα οδοφράγματα πρέπει να κλείσουν γιατί «εδραιώνουν τα τετελεσμένα επί του εδάφους». Θεωρούν πως επιδεικνύοντας στις κατοχικές παράνομες και μη αναγνωρισμένες «αρχές», ταυτότητα ή διαβατήριο, αναγνωρίζουν κατά κάποιον τρόπο, την άλλη μισή γη, ως ένα κράτος. Αυτό ενισχύεται και από το Τουρκοκυπριακό καθεστώς, καθώς υποβάλλουν στον «επισκέπτη» ότι πέραν των «συνόρων» υπάρχει μια άλλη «αρχή», ένα άλλο «κράτος» με «αστυνομία, τελωνεία, στρατό, διοίκηση, έδαφος και πληθυσμό».

Με τη διάνοιξη των οδοφραγμάτων, η φυσική μετακίνηση των προσώπων επιτεύχθηκε. Η κάθε πλευρά γνώρισε, είδε και βίωσε, όσο ο καθένας το επιδίωξε, τον «άλλο». Πλέον «γνωρίζουμε τι υπάρχει απέναντι». Για τους πρόσφυγες υπήρξε ένα είδος επιστροφής, που για ένα ποσοστό ήταν αρκετό για να κορεστεί η δίψα τους να δουν τα σπίτια τους. (;) Η περιέργεια ικανοποιήθηκε. Με τη μαζική μετακίνηση των Ελληνοκυπρίων στα κατεχόμενα, μοιάζει πως στο υποσυνείδητο αρκετών είχε αποτυπωθεί πως πέραν της γραμμής υπάρχει πλέον ένα άλλο κράτος.

Η ύπαρξη του ψευδοκράτους ήταν επαρκής για να δημιουργήσει την έννοια των συνόρων. (;) Στην σκέψη τους τα σύνορα υπήρχαν και τα κατεχόμενα ήταν μια ακόμα χαμένη πατρίδα. Και το μέτωπο όχι μόνο δεν υπήρχε πια μα είχε πέσει και στο υποσυνείδητο τους. Για κάποιους ο πόλεμος έχει τελειώσει, ενώ για άλλους συνεχίζεται, πραγματικά ή στο μυαλό τους;

Το σημαντικό όμως είναι πως καθώς κινείσαι μέσα στη πόλη, το βλέμμα συναντά ακόμα φραγμούς και αδιέξοδα κάτι που ισχυροποιεί το παράδοξο της κατάστασης. Η πράσινη γραμμή εξακολουθεί να υπάρχει και να μοιράζει την πόλη και τον αστικό ιστό στα δύο, ο ενδιαμέσος χώρος εξακολουθεί να είναι χαμένος μέσα στην μαύρη τρύπα. Το νοητό όριο μετατοπίζεται και πάλι, γίνεται ταυτόσημο με την πράσινη γραμμή. Ή απλώς δεν υφίσταται στο μυαλό των πολιτών, έχει διαγραφεί από τη μνήμη τους και από τις νοητικούς τους χάρτες; Ο κόσμος «πλημμυρίζει» το ιστορικό κέντρο, δίνει ζωή στις περιοχές που εφάπτονται στην Πράσινη Γραμμή. Ξέχασαν; Ή έμαθαν να ζουν με αυτή ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι της πόλης. Τι είναι τελικά η πράσινη γραμμή σήμερα; Γραμμή κατάπαυσης πυρός; Σύνορα; Τίποτα;

XIV. Επίλογος

Λευκωσία, εκεί όπου το φυσιολογικό διαπλέκεται με το παράλογο.

Από το 1974, οι Ελληνοκύπριοι που ζουν στο Νότο και οι Τουρκοκύπριοι που ζουν στο Βορρά χωρίζονται από ένα no man's land, σχεδόν αδιαπέραστο, με αποτέλεσμα να είναι η Λευκωσία η τελευταία μοιρασμένη πόλη της Ευρώπης. Κάθε μια κοινότητα αναπτύχθηκε εκατέρωθεν της πράσινης γραμμής. Οι αντιλήψεις της κάθε πλευράς μπορούν να διαφέρουν ριζικά, και κατά τη διάρκεια αυτό των 40 χρόνων μεταλλάσσονται αναλόγως με τα εξωτερικά ερεθίσματα που προσλαμβάνουν. Για τους Ελληνοκύπριους, υπήρξε αληθινή γραμμή απειλής, αφού δεν έχει εξαφανιστεί ο φόβος να δουν μια μέρα την Τουρκία να επαναλαμβάνει την επίθεση. Για τους Τουρκοκύπριους, αυτό το no man's land, «απολιθωμένο» στο πέρασμα του χρόνου, έφτασε να σημαίνει κάτι σαν γραμμή προστασίας ενάντια στην «κυρίαρχη επιρροή» των Ελληνοκυπρίων. Όμως με τα χρόνια, αυτή η αντίληψη φαίνεται να πήρε και μιαν άλλη εξέλιξη γιατί, αν και αισθάνονται ασφαλείς, οι Τουρκοκύπριοι δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να ανεχθούν την ανάμειξη της Τουρκίας στις υποθέσεις τους, και δεν μιλάμε για την κατάσταση ένδειας των περισσοτέρων, που τους αναγκάζει να εγκαταλείπουν το νησί. Αλλά από τη στιγμή που η Ευρώπη δεσμεύτηκε να συμπεριλάβει στους κόλπους της, την Κύπρο, οι Τουρκοκύπριοι δεν θέλουν να χάσουν μια ευκαιρία να ζήσουν με ευπρέπεια στο νησί που θεωρούν πατρίδα τους, και παράλληλα να επωφεληθούν από τα αγαθά της Ένταξης.

Μέσα από την πιο πάνω χωρική και κοινωνιολογική ανάλυση-προσέγγιση, πέρα από το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο που εμπεριέχεται στο συγκεκριμένο πεδίο εργασίας που μελετήθηκε, αντιλαμβάνεται κανείς πως οι πόλεις αποτελούνται από ένα ποικιλόμορφο κράμα υλικών. Το κάθε συστατικό είναι αναπόσπαστο κομμάτι της πόλης, και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και την ανάπτυξη της.

Πρωταρχικό ρόλο όμως κατέχει ο χρήστης της πόλης, ο άνθρωπος. «Κάθε πολίτης είναι πολεοδόμος εν αγνοία του»¹. Συγκεκριμένα όπως προκύπτει από την εργασία, το υποκείμενο με τι ροές κίνησης που δημιουργεί, ενεργοποιεί την υλική πόλη και το υπόβαθρο της. Υπόβαθρο το οποίο επηρεάζει τις ροές, ως ένα βαθμό, καθώς μέσα από το οδικό δίκτυο προκύπτουν ιεραρχίες δρόμων σε σχέση με την συνδεσιμότητα και την ενσωμάτωση, που με τη σειρά τους δημιουργούν κεντρικότητες στο γενικότερο ιστό της πόλης.

Το υπόβαθρο όμως διαμορφώνεται ουσιαστικά από τις ανθρώπινες ανάγκες. Ανάγκες υλικές και κοινωνικές, υπαρκτές και νοητές. Η ανάγκη των ανθρώπων για μια κοινή ταυτότητα, η ανάγκη να ανήκεις κάπου, είναι ικανή να δημιουργήσει μια κοινή κουλτούρα, ζωτικής σημασίας για την δημιουργία μιας συμβολικής κοινότητας. Η οποία παρέχει νόημα και ταυτότητα, που οργανώνει το πληθυσμό σε ομάδες. Ομάδες που οριοθετούνται στο γεωγραφικό χάρτη της πόλης και εγγράφουν στο υπόβαθρο της τις κοινωνικές και συλλογικές τους μνήμες. Δημιουργούν νοητικούς χάρτες που τροποποιούν και αλλοιώνουν τον «πραγματικό» χάρτη, επηρεάζοντας άμεσα τη λειτουργία και την ανάπτυξη της.

Τα όρια δεν είναι πάντα αντικειμενικά ορατά, σύνορα μπορούν να νοηθούν ότι υφίστανται όπως υπάρχουν στο μυαλό των εμπλεκόμενων, να γίνονται αντιληπτά με διαφορετικούς τρόπους και όρους από ανθρώπους στις δύο περιοχές που χωρίζει ένα όριο, αλλά και από ανθρώπους εντός τις ίδιας περιοχής, με αποτέλεσμα το όριο κάθε φορά να μετατοπίζεται και να επιδέχεται μετασχηματισμούς.

1. Βιρίλο Π. Πανικόβλητη πόλη. Το αλλού αρχίζει εδώ. Εκδ. Νησίδες, 2004

Βιβλιογραφία

- Βιρίλο Π., *Πανικόβλητη πόλη, Το αλλού αρχίζει εδώ*, Εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2004
- Ευρωπαϊκές Ημέρες Κληρονομιάς, Λευκωσία: Η Αγνωστη Κληρονομιά κατά μήκος της Νεκρής Ζώνης*, Εκδ: Ενιαίο Ρυθμιστικό Σχέδιο Λευκωσίας, Κύπρος 2008
- Καυταντζόγλου Ρ., Πετρονώτη Μ., *Όρια και Περιθώρια, Εντάξεις και Αποκλεισμοί*, Εκδ: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000
- Μαραγκού Γ.Α., Κούτας Γ. Α., *Λευκωσία, η ιστορία της πόλης*, Λευκωσία 2009
- Τμήμα Πολεοδομίας και Οικήσεως, 60 χρόνια δημιουργικής πορείας, όραμα και έργο*, Εκδ: Κυπριακή Δημοκρατία, Λευκωσία 2011
- Χαραλαμπίδης Κ., *Μια πόλη στη λογοτεχνία, Λευκωσία*, Εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Αθήνα 2010
- Arbaci S., Mateos P., Vaughan L., *Perspective on Urban Segregation, Built Environment, Volume37, Number 2*, Εκδ: Alexandrine Press, 2011
- Cohen P.A., *The symbolic construction of community*, Εκδ: Roulledge, Λονδίνο 1985
- Hillier Bill, Hanson Julienne, *The social logic of space*, Εκδ: Cambridge University Press, Λονδίνο 1984
- Lamont M., Fournier M., *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*, Εκδ: University of Chicago Press, Λονδίνο 1992
- Lynch Kevin, *The image of the city*, Εκδ: Cambridge MA: THE TECHNOLOGY PRESS, 1960
- Norberg-Schulz C., *Genius Loci: το πνεύμα του τόπου: για μία φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής*, Εκδ: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα 2009
- Lacarrière Jacques, *Λευκωσία. Η Νεκρή Ζώνη*, Εκδ: Ολκος, Αθήνα 2003
- The Attila "Peacemakers", Εκδ: Public information Office, Λευκωσία 1974
- Παπαδάκης Γιάννης, *"Nicosia after 1960: A River, A Bridge and a Dead Zone" in Orange Cyprus*, Εκδ: Νεφέλη, Αθήνα 2005
- Ν. Τριμικλινώτης, *Το Πορτοκαλί της Κύπρου*, Εκδ: Νήσος, Αθήνα 2005

Άρθρα

Βιολάρη Δημητρίου Α., *Η καρδιά της μισής πατρίδας λογισμένη από τον Αττίλα*, Εφημ: ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ 15 Ιανουαρίου 1996, Κύπρος

Δαβέρωνα Α., *Οργανωμένη ανάπτυξη στους ιστορικούς πυρήνες των πόλεων*, Πολεοδομικά θέματα αρ.15, σ.24, περιοδικό Τμήματος Πολεοδομίας και Οικήσεως, Λευκωσία - Κύπρος, Ιανουάριος - Ιούνιος 1982

Δημητρίου Μ., *Στην πράσινη γραμμή*, Εφημ: ΣΗΜΕΡΙΝΗ 29 Νοεμβρίου, σ.2 1983, Κύπρος

Κυπριανού Ν., *Ανάσα ζωής στην παλιά Λευκωσία*, Εφημ: ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ 29 Ιουλίου 2006, Κύπρος

Κωνσταντινίδου Ά., *Ανασκόπηση στην Αρχιτεκτονική της παλιάς Λευκωσίας και στην αλλοίωση του χαρακτήρα του ιστορικού της κέντρου*, Πολεοδομικά θέματα αρ. 9, σ. 17, Εκδ: Τμήματος Πολεοδομίας και Οικήσεως, Λευκωσία - Κύπρος, Ιανουάριος - Ιούνιος 1979

Λαντίδης Γ., *Νέκρωσαν την αγορά τα περί τρίτου γύρου*, Εφημ: ΧΑΡΑΥΓΗ 15 Ιουλίου, σ.5 1975, Κύπρος

Λυγερός Ν., *Η στρατηγική έννοια του μετώπου*, Εφημ: ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ 9 Σεπτεμβρίου 2003, Κύπρος

Προδρόμου Γ., *Τι Βερολίνο, τι Λευκωσία*, Εφημ: ΣΗΜΕΡΙΝΗ, 31 Αυγούστου 1986, Κύπρος

Χαρτζιώτου-Ιωαννίδου Μ., *Ο ιστορικός πυρήνας της παλιάς Λευκωσίας*, Πολεοδομικά θέματα αρ.15, σ.26, εκδ. Τμήματος Πολεοδομίας και Οικήσεως, Λευκωσία - Κύπρος, Ιανουάριος - Ιούνιος 1982

Antoniadou Charalambous N., Peristianis Nicos, *Ethnic Groups, Space and Identity*, Institutional Affiliation: Intercollege Cyprus, Space Syntax Second International Symposium Brasilia 1999

Hillier B., Shinichi I, *Network effects and psychological effects: a theory of urban movement*, *Proceedings of Spatial Information Theory: International Conference*, COSIT 2005, Ellicottsville, N.Y., U.S.A., September 14-18, 2005 σ.475-490, εκδ. Springer-Verlag: Berlin, Germany

Hillier B., *Between Social Physics and Phenomenology: explorations towards an urban synthesis?*, 5th International Space Syntax Symposium Proceedings, TU Delft 01/2005, 1:3-23

Hillier B. and Vaughan L., *The City as One Thing*, Progress in Planning, 67(3) σ.205-230, 2007

Turner A., Doxa M., O'Sullivan D., Penn A., *From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space*, Environment and Planning B: Planning and Design 2001, volume 28, σ.103-121

Ιστοσελίδες

Καραθανάσης Πασαυανίας, *Επίσημη Μνήμη και Graffiti: Οι νοηματοδοτήσεις της πράσινης γραμμής της Κύπρου ως πεδίο διαπραγμάτευσης της συλλογικής μνήμης*, https://www.academia.edu/3444724/_Graffiti_Official_Memory_and_Graffiti_The_meanings_of_the_Green_Line_of_Cyprus_as_field_for_negotiation_of_collective_memory_

Μια Πόλη, Ένας Χάρτης Και Μια Πράσινη Γραμμή – Αόρατα Σύνορα Στο Μυαλό, <http://ilesxi.wordpress.com/2011/04/09/μια-πόλη-ένας-χάρτης-και-μια-πράσινη-γρ/4/>

Τι δείχνει μελέτη για άνοιγμα Λήδρας, <http://www.simerini.com.cy/inbusiness/news/property/139866>

Το άνοιγμα της οδού Λήδρας και η πολιτική του σημασία, <http://magazine.apopsi.com.cy/2008/05/145>

Η ακτινογραφία Λήδρας - Οναςαγόρου, <http://www.sigmalive.com/inbusiness/news/property/99798>

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗΝ 10η BIENNALE ARCHITECTONIKΗΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ | ΔΙΑΠΕΡΑΤΑ ΟΡΙΑ/ POROUS BORDERS, <http://www.cy-arch.com/porous-borders-10h-venice-architecture-biennale/>

ΥΠΠ: Σημαντική η διατήρηση μνήμης κατεχομένων από μαθητές, <http://www.sigmalive.com/news/local/102314#sthash.aLy32Pkhdpuuf>